

Facultat de Ciències Socials

Universitat de València

Facultat de Ciències Socials

Grau de Sociologia

Treball de Fi de Grau

**La insatisfacció del subjecte en el neoliberalisme:
Anàlisi sociològic de les pràctiques contemporànies de
la joventut.**

AUTORA: ÁNGELA BARRANCO FERRIOL

TUTOR: BERNABE ALDEGUER CERDÀ

Curs 2023 - 2024

ÍNDEX

1. RESUM.....	1
2. INTRODUCCIÓ.....	3
3. OBJECTIUS	5
4. MARC TEÒRIC.....	5
4.1 La insatisfacció del subjecte	5
4.1.1 El subjecte	5
4.1.2 Subjecte i subjectivitat	8
4.1.3 Subjecte i producció de subjectivitats en la societat neoliberal	10
4.2 Influència del neoliberalisme en la joventut. Producció de subjectivitat en les joventuts.....	15
4.2.1 Però, què entenem per joventut?.....	16
4.3 Pràctiques de insatisfacció del subjecte en el neoliberalisme	17
4.3.1 Noves formes del símptoma, la satisfacció en el sofriment	17
4.3.2 Consumisme	17
4.3.3 Anorèxia i bulímia.....	19
4.3.4 Depressió i angoixa	21
4.3.5 Substàncies	24
4.3.6 Xarxes socials.....	27
4.3.7 Biopolítica sobre el cos i reafirmació del gènere.....	31
5. HIPÒTESIS.....	39
6. METODOLOGIA.....	40
6.1 Estratègies metodològiques	43
7. ANÀLISI DE RESULTATS	44
7.1 Presentació de resultats.....	44
7.2 Anàlisi	48
7.2.1 Neoliberalisme per dimensions.....	48
7.2.2 Neoliberalisme per variables. Tendències	58
8. CONCLUSIONS.....	65
9. BIBLIOGRAFIA	68

1. RESUM

Qui és el subjecte del neoliberalisme? Com produeixen la seua subjectivitat les joventuts avui dia? Com són els seus discursos en relació amb qüestions com l'ansietat, la depressió, les operacions estètiques o les xarxes socials, i d'on sorgeixen? Aquest Treball de Fi de Grau es centra en analitzar el discurs de la joventut valenciana des de diverses problemàtiques psicosocials, sota el prisma sociològic del paradigma neoliberal capitalista. El treball contextualitza històricament des de la prosperitat de l'Estat del Benestar fins a l'hegemonia del neoliberalisme en la dècada de 1980. S'exploren conceptes clau com la modernitat líquida, la raó governamental moderna i la producció de subjectivitats neoliberals. S'argumenta que el neoliberalisme fomenta un individualisme profund i la desintegració de projectes històrics compartits, afectant especialment la joventut. A través d'una revisió teòrica i entrevistes a joves, s'investiguen les pràctiques socials i les psicopatologies associades amb aquest context, així com els elements neoliberals en el discurs de la joventut, contrastant els resultats amb estudis previs.

Paraules clau: Neoliberalisme, Joventut, Consumisme, Xarxes Socials, Ansietat, Depressió, Anorèxia, Biopolítiques del cos, Síntomes de la modernitat, Subjecte neoliberal.

ABSTRACT

What is the subject of neoliberalism? How do young people produce their subjectivity nowadays? What is their discourse in relation to issues such as anxiety, depression, cosmetic surgery or social media, and where does it originate from? This dissertation focuses on analyzing the discourse of Valencian youth from the perspective of various psychosocial issues, under the sociological prism of the neoliberal capitalist paradigm. The dissertation overviews the historical evolution from the prosperity of the Welfare State to the hegemony of neoliberalism in the 1980s. Key concepts such as liquid modernity, modern governmental reason, and the production of neoliberal subjectivities are discussed. It is argued that neoliberalism fosters a profound individualism and the disintegration of shared historical projects, particularly affecting the youth. By conducting a theoretical review and interviewing young people, this study investigates the social practices and psychopathologies associated with this context, as well as the neoliberal discourse among the youth, contrasting the results with previous research.

Key words: Neoliberalism, Youth, Consumerism, Social Media, Anxiety, Depression, Anorexia, Biopolitics of the body, Symptoms of Modernity, Neoliberal subject.

2. INTRODUCCIÓ

L'objecte d'investigació del present treball de fi de grau és l'anàlisi del discurs de la joventut valenciana a partir de diverses problemàtiques psicosocials, llegides des de l'anàlisi sociològic del paradigma neoliberal capitalista.

Després de la Segona Guerra Mundial i de l'etapa exitosa de l'Estat del Benestar, coneguda com els Trenta Gloriosos (1945-1975), una època d'or en la economia occidental que va representar grans transformacions econòmiques i socials, tant en matèria de producció i productivitat, com de millora de les condicions materials de vida de la població, dels salaris, de la distribució d'ingressos i de l'ocupació (Farge Collazos, 2017), s'inicia en els 70 una dècada de crisi global, una crisi del petroli, la guerra del Yom Kipur i la Revolució de l'Iran, on les idees neoliberals guanyen terreny. A partir de múltiples epicentres, Deng Xiaoping en la transformació d'una Xina comunista en un centre de dinamisme capitalista, Paul Volcker que assumeix el comandament de la Reserva Federal dels EUA en 1979, transformant dràsticament la seua política monetària, Margaret Thatcher elegida primera ministra a Gran Bretanya, i Ronald Reagan nomenat president dels EUA al 1980, el neoliberalisme reverbera i produeix una nova visió del món completament distinta. (Harvey & Mateos, 2007)

En aquesta nova modernitat són protagonistes la ciència i la tecnologia, l'economia, l'intercanvi cultural, l'apertura de mercat, la globalització... una societat líquida dins d'un capitalisme 'livià' que està separada de l'ésser humà individual. Esta alliberació i emancipació que permet, promou, i imposa la modernitat líquida, pot produir por en el subjecte i també despreocupació i desresponsabilització del que ocorre al seu voltant. Les satisfaccions immediates dins del consumisme en societat, són el motor que mou a l'individu. (Moreno, 2015)

Foucault, a través de la seua Arqueo-genealogia del liberalisme, mostra com al segle XVIII es va donar una transformació radical en la racionalitat del govern a les societats occidentals, introduint la "raó governamental moderna" amb l'emergència de l'economia política. Això va permetre jutjar les pràctiques econòmiques com a bones o dolentes sota un nou règim de la veritat. (Oksala, 2013) A mitjans del S.XX, el neoliberalisme es va imposar com a nova forma de racionalitat governamental. La competència pura es va transformar en el principi de formalització de l'Estat i d'organització de la societat a partir d'una economia de mercat. Per al neoliberalisme, expressa Foucault, és necessari

governar per al mercat més que governar a causa del mercat. El subjecte per tant, es converteix en una empresa en competència amb els altres (Foucault, 2004) *L'homo oeconomicus*, com empresari de si mateix a partir de la noció de capital humà, constitueix per a si mateix el seu propi capital, el seu propi productor i la font dels seus ingressos. Simplement produeix la seua pròpia satisfacció. (Raffin, 2021) Cadascú ha de garantir-se els seus propis recursos i capitalitzar-se a sí mateix de la forma més profitosa possible. El neoliberalisme imagina una societat de gent emprenedora, que busca i persegueix els propis objectius i interessos. En este esquema la solidaritat, els llaços comunitaris o el cooperativisme no poden entrar.

En este context, la producció de subjectivitats està afectada per processos d'individualisme profund i “la fractura de toda noción de proyecto histórico compartido” (Bleichmar, 2009, p.15) ja que com assenyalaren Alemán (2016) i Gordon (1991) el neoliberalisme produeix un desacoblament entre el subjecte i els seus marcs culturals preexistents, resultant aquestos reescrits baix la lògica exclusiva del mercat. (Ghisiglieri & Cardozo, 2023) El subjecte neoliberal, es troba soles amb la seua actitud emprenedora, sense biografia ni tradició que el sostinga o limite, (Alemán, 2016)

En l'anàlisi de les subjectivitats i la seua construcció resulta interessant investigar el cas de la joventut, en la línia de Carmen Gallano (2019) psiquiatra i psicoanalista, que assenjala la visibilitat del símptoma social per excés de llei del mercat, a través dels adolescents i joves, colonitzats per els valors publicitats en el gran hipermercat de la cultura actual. (Gallano, 2019)

Ghisiglieri & Cardozo, (2023) recopilen quines són les diferents posicions que s'han trobat en el camp d'estudis de les joventuts antecedents que donen part d'experiències diverses. En la línia de l'argumentació de Gallano trobem els estudis de García Bastán (2018), García Bastán et al., (2020), Ghisiglieri (2020a, 2020b) i Saccone (2020) que assenyalen la pregnància que tenen els discursos en clau neoliberal en joves concretament de barris populars, (Ghisiglieri & Cardozo, 2023), altres estudis fan constància d'experiències juvenils que, en lloc de reproduir este individualisme i la violència que pateixen, anteposen resistències ‘afectives’ (Nateras, 2016)

El nostre treball parteix de la hipòtesi general que ens aporta Carmen Gallano (2019) sobre la joventut com a reproductora de ideologia neoliberal. Després de la producció d'un marc teòric amb una bibliografia actualitzada i d'una simptomatologia clau que

involucra tant pràctiques socials pròpies del neoliberalisme (consumisme, ús de xarxes socials, consum de substàncies i biopolítiques del cos), com psicopatologies o símptomes socials (depressió, angoixa, ansietat, anorèxia, bulímia i addicció), presentarem la metodologia: entrevistes a joves amb diferents perfils. Analitzarem els resultats i com estos s'alineen o no amb la bibliografia i amb els estudis realitzats en el passat.

3. OBJECTIUS

L'objectiu general d'esta investigació és explorar com la ideologia neoliberal contribueix a l'aparició de simptomatologia específica i com aquesta ideologia influeix en els discursos i les experiències dels joves valencians.

Així mateix, els objectius específics seran:

1. Una síntesi i anàlisi de les pràctiques i patologies socials més rellevants, i com afecta la ideologia neoliberal en la construcció i en el desenvolupament d'estes.
2. El disseny d'un qüestionari, com a instrument per dur a terme la tècnica qualitativa de l'entrevista amb l'objectiu de relacionar els resultats amb la bibliografia.
3. Una bibliografia actualitzada sobre les qüestions principals relacionades amb estes pràctiques i patologies dins del marc social i econòmic del neoliberalisme.

4. MARC TEÒRIC

4.1 La insatisfacció del subjecte

4.1.1 El subjecte

La noció de subjecte és un concepte polifacètic amb interpretacions que han anat evolucionant al llarg de la història. Innumerables autors i autores han tractat des de diversos punts de vista i opinions la qüestió de què és el subjecte, allò que abasta i allò que no, i també com es du a terme la construcció i producció de subjectivitats.

Tal i com assenyala Pereyra, el significat etimològic del 'subjecte' respon a 'allò posat a baix' o 'allò que es troba a la base'. "De ahí un sentido semejante al del término 'sustancia'." (Pereyra, 1984) En la majoria dels casos i en la majoria d'interpretacions, el significat ontològic del terme 'subjecte' respon al sentit etimològic mencionat anteriorment, és a dir, com 'la entitat que està a la base sostenint o sustentant una determinada realitat.' "El término 'sujeto' indica la relación de un ente con una realidad sostenida por él, o lo que es igual, con una realidad en alguna manera dependiente del sujeto sustentante" (Pereyra, 1984)

El segle XVII a Europa va ser un període de grans canvis. En aquest segle s'esvanixen les estructures feudals i es qüestionen la religió i la política, donant lloc a crisis en el sistema filosòfic-científic. Sorgirà el model capitalista, en el que es formaran noves estructures religioses i es crearan els estats sobirans, donant pas a una nova etapa històrica: la modernitat. (Rojas Cuautle, 2011) En aquest context, es desenvolupa la filosofia de René Descartes i la seua famosa obra 'El discurs del mètode', en el que Descartes desenvoluparà el *Cogito ergo sum*, premissa que es considerarà un dels principis filosòfics del que es perfilarà la filosofia moderna, en la que el concepte de subjecte esdevindrà constituït com subjecte pensant. (Descartes, 1981) Aquesta reconstitució del subjecte que va dur a terme Descartes, es produeix en el marc d'almenys dos dominis socials importants. Estos són, per un costat, la ensenyança escolàstica fundada en el valor de la tradició i la herència del coneixement acumulat per la humanitat, i per l'altre, l'absolutisme com a fe. (Induni Alfaro, 2008)

Amb el descobriment de l'inconscient i des dels inicis de la teoria psicoanalítica, el concepte de subjecte es veu forçat a redefinir-se. Tal i com assenyala Adriane de Freitas Barroso (2012), "la concepción de un aparato psíquico que comprende un inconsciente y modifica sucesivamente sus registros, altera de manera crucial la noción de yo como lugar de la verdad que imperaba hasta el surgimiento de la teoría freudiana, cobijada por la prevalencia de la concepción de cogito cartesiano, racional e indivisible. El cogito freudiano, al contrario, revela el yo como lugar de ocultamiento, demarcando que sujeto y yo son términos que no se recuperan." (Barroso, 2012)

El subjecte conceptualitzat per Descartes 'el jo pense, jo soc', ens expressa la unió del pensament i la consciència de sí mateix, "disimula la división del sujeto entre sus enunciados conscientes y su enunciación inconsciente" (Castrillo Mirat, 1999) és a dir, no considera la divisió del subjecte de l'enunciat (subjecte de la consciència) amb el

subjecte de la enunciació (subjecte del inconscient). El 'Jo' que pensa, per al psicoanàlisi i concretament per a Jacques Lacan, no pot ser el mateix 'jo' que el que diu 'jo pense'.

Esta crítica al subjecte cartesià es dona també des de l'àmbit de la sociologia. En *Descartes y la Constitución del Sujeto Moderno*, Gina Induna Alfaro, recull les paraules de la primera conferència dictada per Michael Foucault en 1973 en la Universitat Catòlica de Río de Janeiro, titulada *La Verdad y las Formas Jurídicas*, en la que el filòsof i sociòleg meditava sobre el paper de la filosofia cartesiana en la constitució del subjecte modern. "Señalaba Foucault (1980) que 'hace dos o tres siglos la filosofía occidental postulaba, explícita o implícitamente, al sujeto como fundamento, como núcleo central de todo conocimiento, como aquello en que no solo se revelaba la libertad, sino que podía hacer eclosión la verdad' . Y agregaba: 'sería interesante que intentáramos ver cómo se produce, a través de la historia, la constitución de un sujeto que no está dado definitivamente, que no es aquello a partir de lo cual la verdad se da en la historia, sino de un sujeto que se constituyó en el interior mismo de esta y que, a cada instante, es fundado y vuelto a fundar por ella.' " (Induni Alfaro, 2008) No obstant, en *El sujeto y el poder* (1982), el propi Foucault assenyalarà dos formes distintes de "subjecte" en la seua relació amb el poder: el subjecte sotmès a l'altre mitjançant el control i la dependència, i el subjecte unit a la seua pròpia identitat a través de la consciència o el coneixement de sí. (Foucault, 1994)

L'interès del punt de vista sociològic pel concepte ens trasllada a mencionar la sociologia del subjecte constituïda per Alain Touraine, sorgida en França per la preocupació de Bourdieu, Boudon i Crozier en introduir "al actor en el anàlisi social de una manera explícita" (Tavera Fenollosa, 1996), a partir de substituir la noció d'actor per la noció de subjecte.

En el seu llibre *Penser le Sujet*, de 1995, Touraine definirà al subjecte com el desig de l'individu de ser actor, de crear una història personal, i donar significat al conjunt de les experiències de la vida individual. "El sujeto es justamente aquello que no puede ser reducido a ningún determinismo social, sea este la naturaleza, la razón o la conciencia. Esto no significa que el retorno del sujeto constituya una defensa de la libertad individual frente a los aparatos colectivos. Lo que si implica es una nueva concepción del individuo. Una concepción que enfatiza su doble naturaleza: distancia en relación a

su ser social o natural, es decir, libertad, pero también ser particular, identidad nutrida de origen y tradición, que se resiste a la hegemonia de poderes” (Touraine, 1995) La sociologia del subjecte, com assenyalarà Dubet (1995), té el seu origen en la ruptura entre l’actor i el sistema, i es posiciona en contra del monisme de la sociologia clàssica.

Esta perspectiva, encara que no necessàriament es contraposiciona de forma absoluta, dissideix de l’enfoc de Foucault, que com hem vist i vorem més avant, emfatitza menys en l’agència individual dins de l’acció social, i més en les estructures de poder històriques operants en el subjecte i les subjectivitats. “El desarrollo de la subjetividad en Foucault es un saber minucioso, erudito y paciente donde esta no podría entenderse si no es dentro de las relaciones que emanan de los campos del saber y de las luchas de poder y no podría entenderse si no es dentro del punto de ruptura específico que produce nuevas tensiones entre ambos.” (Gil Fernández, 2018)

Foucault (1990) definirà en la seua obra *Tecnologías del Yo*, els tres grans tipus de tecnologies responsables de les distintes formes de subjectivació dels éssers humans en la cultura occidental: “una ontología histórica del ser humano en relación a la verdad que lo constituye como sujeto de conocimiento, una ontología histórica del ser humano en las relaciones de poder que lo constituyen y que constituyen a los otros sobre los que se actúa, y finalmente, una ontología histórica del ser humano en la relación ética por medio de la cual nos constituimos como sujetos de acción moral” (Foucault, 1990).

4.1.2 Subjecte i subjectivitat

Com hem vist, esta concepció del subjecte que és constituït en part o per complet pel moment històric es repeteix des de diversitat de punts de vista d’obres intel·lectuals que impliquen tant la disciplina psicològica i per tant, psicoanalítica, com la sociològica. No obstant, per introduir-nos dins de les teories més actualitzades sobre la construcció del subjecte en la època actual, sembla necessari fer una distinció prèvia entre “subjecte” i “subjectivitat”.

Seguint amb Foucault, si bé no du a terme definicions explícites d’estos dos conceptes i la seua distinció, al llarg de obres com *Surveiller et punir* (Vigilar y castigar) de 1975, *La volonté de savoir* (La voluntad de saber) o *Microfiches de l’histoire de la folie* (Microfísica del poder) les dues obres de 1976, el pensador francès empraria el concepte de subjecte com l’individu sotmès a relacions de poder i històriques, tal com

expressàvem anteriorment, i la subjectivitat com al procés pel qual este subjecte internalitza les normes, valors i discursos socials fins identificar-se amb estos. “En Foucault, el poder y el saber se ejercen en forma correlacionada porque para él “no existe relación de poder que no constituya al mismo tiempo unas relaciones de saber.” (Foucault, 1975, p. 34.) “En este sentido, el poder produce un saber y existen ejercicios de poder en el funcionamiento de los saberes. La subjetividad se produce en el interior de estos campos de saber”. (Gil Fernández, 2018)

Dins de la teoria psicoanalítica més actual, el argentí Jorge Alamán insisteix en emfatitzar considerablement la importància de distingir estos dos conceptes principals. La producció de subjectivitat es generada com una nova realitat dins del que denomina la mutació històrica del capitalisme, el neoliberalisme. (Alamán, 2016) Estes noves produccions de subjectivitat, que els foucaltians i deixebles, analitzen erròniament segons l'autor, purament i exclusivament en termes històrics, són el nou malestar, propi del capitalisme, “donde la sexualidad, el trabajo y el deporte han hecho una amalgama en la que el sujeto está todo el tiempo más allá de sus propias posibilidades” (Alamán, 2016)

El punt en comú entre la teoria sociològica i la psicoanalítica ens el concedeix Silvia Bleichmar, psicoanalista i sociòloga argentina. En la seua obra “Entre la producción de subjetividad y la constitución del psiquismo” de 1999 i en la conferència realitzada al 2003 “Acerca de la subjetividad”, esclareix la diferència entre la constitució del subjecte i la producció de subjectivitat, entre altres qüestions pertinents a l'elaboració d'este treball. Silvia assenyala que la producció de subjectivitat és un concepte sociològic, de l'ordre històric i polític, relacionat amb el mode en el qual cada societat defineix aquells criteris que fan possible la “construcción de sujetos capaces de ser integrados a su cultura de pertenencia”. (Bleichmar, 2003) Per a Bleichmar, la producció de subjectivitat està en constant canvi així com ho està la cultura i la societat a través de la història. No obstant, hi ha alguna cosa en nosaltres que és perdurable, “es algo que excede la producción de subjetividad histórica y tiene que ver con el modo que se constituye el Sujeto” (...) “La producción de subjetividad no es todo el aparato psíquico. Es el lugar donde se articulan los enunciados sociales respecto al Yo.” (Bleichmar, 2003) La constitució del psiquisme, concepte que, per simplificar, es a grans trets equivalent a allò que anomenàvem subjecte, es donada per variables de permanència, que transcendeixen certs models socials i històrics, mentre que la

producció de subjectivitat, inclou tots aquells aspectes que fan a la construcció social del subjecte, en termes de producció i reproducció ideològica, articulats amb les variables socials inscrites en un temps i espai determinats des del punt de vista de la història política.

4.1.3 Subjecte i producció de subjectivitats en la societat neoliberal

L'origen del neoliberalisme definit per Anderson s'ubica temporalment després de la Segona Guerra Mundial, i territorialment en una regió d'Europa i d'Amèrica del Nord on imperava el capitalisme. Va ser una reacció teòrica i política iniciada per Friedrich Hayek al 1944 amb el seu escrit *Camino de Servidumbre* que es posicionava contra l'Estat intervencionista, de Benestar, i la política keynesiana. (Anderson et al., 1999) Després de l'etapa exitosa de l'Estat de Benestar, coneguda com els Trenta Gloriosos, (1945-1975) tant en matèria de producció i productivitat, com de millora de les condicions materials de vida de la població, dels salaris, de la distribució de ingressos, i de l'ocupació, (Farge Collazos, 2007) s'inicia als 70 una dècada de crisi global on les idees neoliberals guanyen terreny. Els anys compresos entre 1978 i 1980 es consideraran per als historiadors un punt de inflexió revolucionari en la història social i econòmica del món. (Harvey & Mateos, 2007)

En l'obra de Harvey i Mateos (2007) es recull el paper de Deng Xiapoing en la transformació d'una Xina econòmicament comunista a un centre de dinamisme capitalista amb una taxa de creixement sense precedents al món. Paul Volcker va ser altre personatge important en aquest canvi paradigmàtic quan va assumir el comandament de la Reserva Federal d'EEUU al 1979, transformant dràsticament la política monetària en una lluita contra la inflació que no atenia a conseqüències. Margaret Thatcher a Gran Bretanya ja havia eixit triada com a primera ministra, i al 1980 va ser nomenat president d'EEUU Ronald Reagan. Així descriuen Harvey i Mateos com “ a partir de estos múltiples epicentros, los impulsos revolucionarios parecieron propagarse i reverberar para rehacer el mundo que nos rodea bajo una imagen completamente distinta” (Harvey & Mateos, 2007)

La consagració del neoliberalisme com ortodòxia dominant la situa Pérez en la dècada de 1990, en el consens de Washington, i es caracteritzarà per “la afirmación del mercado como mecanismo de regulación autónomo, el beneficio empresarial como motor del

crecimiento y la concepción que la sociedad no es más que la suma de individuos que procuran, mediante el cálculo racional monetario, sus propios intereses.” (Pérez, 2020)

Bauman tractarà el neoliberalisme acanyant-lo amb el terme “modernitat líquida”, fent referència a una mutació d’un capitalisme sòlid; aquell políticament intervencionista amb institucions socials sòlides, al que ens referíem abans com Estat de Benestar, a un capitalisme líquid; amb canvis constants en camps com en el de l’ocupació amb treballs flexibles i parcials, com en el de les relacions personals. En la modernitat líquida s’ha dut a terme la dissolució del sentit de pertinença social, substituït per una individualitat que ell denomina col·lectiva, en la qual l’individu sols pot confiar en sí mateix. L’ésser humà perd en aquest tipus de societat les habilitats de convivència, i només s’expressarà amb aquells que considere de la seua classe. El ‘no parles amb estranys’ com a norma expressada als infants es convertirà en una estratègia de protecció també per als adults. (Moreno, 2015)

En aquesta nova modernitat la idea de treball com essència del bé comú s’ha transformat en la concepció de treball individual que afavoreix els propis interessos, els treballs a llarg termini, durables, que implicaven creació de vincles afectuosos amb els companys es substitueixen pel model de treball immediat i flexible, en el que els treballadors són simplement recipients que contenen treball.

En aquesta nova modernitat són protagonistes la ciència i la tecnologia, l’economia, l’intercanvi cultural, l’apertura de mercat, la globalització... una societat líquida dins d’un capitalisme ‘livià’ que està separada de l’ésser humà individual. Esta alliberació i emancipació que permet, promou, i imposa la modernitat líquida, pot produir por en el subjecte i també despreocupació i desresponsabilització del que ocorre al seu voltant. Les satisfaccions immediates dins del consumisme en societat, són el motor que mou a l’individu. Per exemple, la moda canviant i l’adquisició de certs productes produeixen la identificació i l’amansiment de la necessitat de pertinença a un grup en la seua cerca desesperada.

A través de l’arqueo-genealogia del liberalisme realitzada per Foucault, es constata que a mitjans del segle XVIII, en les societats occidentals, es produeix una transformació radical en la racionalitat del govern, que va a caracteritzar el que es denomina la “raó governamental moderna”, i que va ser produïda per l’emergència de l’economia política que permetia poder jutjar les pràctiques econòmiques com “bones o males” en termes

d'un nou règim de veritat. (Oksala, 2013) “Esta transformación consiste en la puesta en práctica de un principio de limitación del “arte de gobernar” los Estados que ya no es extrínseco a través del derecho, como en el siglo XVII, sino intrínseco como regulación interna de la racionalidad gubernamental.” (Raffin, 2021) Està autolimitació de la raó governamental, i este nou tipus de racionalitat en l'art de governar es part d'allò que Foucault defineix com liberalisme. Així mateix, assenyala que “el liberalismo constituye una práctica que limita al máximo las formas y los ámbitos de acción del gobierno y la organización de los métodos de transacción propios para definir esta limitación de las prácticas de gobierno (entre otros, constitución, parlamento, opinión, prensa, comisiones, investigaciones)” (Foucault, 2004)

A mitjans del S.XX, el neoliberalisme es va imposar com a nova forma de racionalitat governamental. La competència pura es va transformar en el principi de formalització de l'Estat i d'organització de la societat a partir de una economia de mercat. (Raffin, 2021) “La economía de mercado (...) indica, constituye el índice general bajo el cual es preciso ubicar la regla que va a definir todas las acciones gubernamentales” (Foucault, 2004) Per als neoliberals, expressa Foucault que és necessari governar per al mercat més que governar a causa del mercat. El subjecte per tant, es converteix en una empresa en competència amb els altres. Cadascú ha de garantir-se els seus propis recursos i capitalitzar-se a sí mateix de la forma més profitosa possible. El neoliberalisme imagina una societat de gent emprenedora, que busca i persegueix els propis objectius i interessos. En este esquema la solidaritat, els llaços comunitaris o el cooperativisme no poden entrar. “La sociedad se formaliza en base al modelo de la empresa, que redefine el *homo oeconomicus* como empresario de sí mismo a partir de la noción de capital humano. El *homo oeconomicus* constituye para sí mismo su propio capital, su propio productor y la fuente de sus rentas. Produce simplemente su propia satisfacción.” (Raffin, 2021)

A través de la investigació sobre les formes del liberalisme i neoliberalisme, i a partir de les nocions de govern i governamentalitat, Foucault desenvoluparà les seues teories sobre la producció de subjectivitat i el concepte de biopolítica. “En este sentido, Foucault mismo señala que su estudio del liberalismo y el neoliberalismo se inscribe en un análisis más amplio de la biopolítica, como su marco general. De hecho, sostiene que solo una vez que se sepa qué es ese régimen gubernamental denominado liberalismo, se podrá captar qué es la biopolítica” (Raffin, 2021)

La governamentalitat fa referència a una relació particular entre la vida i el govern/poder, per la qual la vida es modelada per el poder, sotmesa a ell, i configurada d'una certa forma que impedeix qualsevol altra possibilitat. (Raffin, 2021)

Per entendre el terme de 'biopolítica', és necessari explicar què és el 'biopoder', concepte utilitzat per primera vegada en La voluntat del saber, vol I, del seu llibre La historia de la sexualidad. (5é capítol, "Derecho de muerte y poder sobre la vida") de 1976.

Mentre que abans el poder es basava en la capacitat del sobirà de donar mort; en els temps actuals, es fonamenta en la capacitat de gestionar la vida. Amb la desaparició del poder sobirà arran de les revolucions i l'aparició de la tecnologia que proporcionarà una vida més llarga i plena, es fa necessari un control de la vida més eficient. D'esta forma, durant els últims dos segles s'ha produït un canvi en la forma en què els estats exerceixen el seu poder i control. És en aquest moment quan el biopoder comença a exercir-se de dues formes interconnectades: la disciplina i la biopolítica.

Foucault popularitza l'analogia del panòptic de Jeremy Bentham per explicar aquesta dinàmica de control. Aquesta estructura de vigilància constant crea una disciplina autoimposada en els individus, que assumeixen que poden ser observats en qualsevol moment. Produeix conductes em la població a partir de la idea que estem sota vigilància, normalitzant un comportament típic i castigant qualsevol desviació. És un nou tipus de domini: els mètodes de vigilància són introduïts dins del cos i formen part d'un tipus de violència que s'articula en base a les expectatives i als significats que es transmeten en els espais i les institucions. El poder queda difuminat dins de les dinàmiques de poder i dins de les relacions socials, en les quals el subjecte controlarà i autogestionarà el seu propi comportament.

La biopolítica és esta intenció de governar mitjançant la regulació d'allò que és normal i anormal, organitzat de forma en què el poder ja no es basa exclusivament en la llei, sinó que forma part de institucions com la família, el sistema educatiu, l'exèrcit, la medicina, etc. (Café Kyoto, 2022)

Mentre que Foucault situa el control disciplinari de la biopolítica com un eix negatiu mitjançant la negació del cos que ix de la norma establerta, Byung Chul Han, filòsof contemporani, exposarà, en contraposició al que presenta Foucault, que en les societats neoliberals este control és exercit per un excés de positivitat. "Con el fin de aumentar la

productividad, se sustituye el paradigma disciplinario por el de rendimiento, por el esquema positivo del ‘poder hacer’. Pues a partir de un nivel determinado de producción, la negatividad de la prohibición tiene un efecto bloqueante e impide un crecimiento ulterior. La positividad del poder es mucho más eficiente que la negatividad del deber.” (Han, 2012)

Foucault ens expressa la forma en la que el cos social cerca expulsar a tots aquells cossos estranys, però per a Han, la societat contemporània canvia este paradigma. “El tú puedes, incluso ejerce más coacción que el tú debes” La coacció pròpia és més fatal que la coacció aliena, ja que no és possible cap resistència contra un/a mateix/a. El règim neoliberal amaga la seua estructura coactiva després de l'aparent llibertat de l'individu, que ja no s'entén com a subjecte sotmès, sinó com a desenvolupament d'un projecte individual. Qui fracassa es, a més, culpable. (Han, 2018)

Esta positivització en la societat del rendiment també ha arribat a la esfera de la comunicació gràcies a la era digital. La psicopolítica de Han es distingeix del biopoder perquè no busca el control d'un cos físic a les amenaces del món exterior, sinó que el busca a través d'una lliure exposició de les psiques als mitjans digitals. És un poder característic de les societats neoliberals, un ‘poder intel·ligent’ tal i com el denomina Han, perquè enlloc de disciplinar, s'ajusta a les ments dels subjectes, sent tan subtil que ni l'individu és conscient del seu sotmetiment. (Café Kyoto, 2022) “Foucault vincula expresamente la biopolítica con la forma disciplinaria del capitalismo, que en su forma de producción socializa al cuerpo. El neoliberalismo como una nueva forma de evolución, incluso como una forma de mutación del capitalismo, no se ocupa primeramente de lo ‘biológico, lo somático, lo corporal’. Por el contrario, descubre la psique como fuerza productiva.” (Han, 2021) I aquest efecte és l'anomenat per Han amb el terme de ‘psicopolítica’.

D'esta nova forma d'exercir el poder, s'explicaran més avant quines són les noves formes de símptoma de psicopatologies de les que parla Han, de noves pràctiques del subjecte i també de fenòmens culturals en auge, que este treball pretén analitzar com efectes de la societat neoliberal.

4.2 Influència del neoliberalisme en la joventut. Producció de subjectivitat en les joventuts.

El desmantellament d'una subjectivitat preexistent que era "altruista i destinada a afavorir el bé comú" de la que parla Bleichmar (2009) té gran importància en la producció de noves subjectivitats actuals. Esta producció de subjectivitats està afectada per processos d'individualisme profund i "la fractura de toda noción de proyecto histórico compartido" (Bleichmar, 2009, p.15) ja que com assenyalaran Alemán (2016) i Gordon (1991) el neoliberalisme produeix açò mateix: un desacoblament entre el subjecte i els seus marcs culturals preexistents, resultant aquestos reescrits baix la lògica exclusiva del mercat. (Ghisiglieri & Cardozo, 2023) El subjecte neoliberal, es troba a soles amb la seua actitud emprenedora, sense biografia ni tradició que el sostinga o limite, (Alemán, 2016)

Janine Puget (2015) assenyala la importància d'interrogar les múltiples formes de produir subjectivitats que es van creant, "ligadas tanto a lo instituido del conjunto social como a los aspectos instituyentes que se generan en cada situación" (Puget, 2015)

Per analitzar com s'han conformat estes subjectivitats i els efectes que produeixen resulta interessant investigar el cas de les joventuts, Carmen Gallano (2019) psiquiatra i psicoanalista lacaniana, ens assenyala el perquè: "Son los adolescentes, en lo que los homogeneiza como grupo social, que no en la irreductible singularidad de cada uno, los que mejor hacen subir a la escena cómo el capitalismo moderno ha desbordado ampliamente el terreno de la economía para colonizar de manera totalitaria todos los actos de la vida humana. Tienen en la virtud de hacer visible en ellos la barbarie del síntoma social, el exceso de la ley del mercado en nuestras vidas (...) Los jóvenes de hoy -pues la adolescencia se prolonga cada día más- dan la impresión de estar mucho más en consonancia con los valores publicitados en el gran hipermercado de la cultura actual (...)" (Gallano, 2019, pg. 73)

D'altra banda, Ghisiglieri & Cardozo, (2023) recopilen de forma breu quines són les diferents posicions que s'han trobat en el camp d'estudis de les joventuts antecedents que donen part de experiències diverses. En la línia de l'argumentació de Gallano trobem els estudis de García Bastán (2018), García Bastán et al., (2020), Ghisiglieri (2020a, 2020b) i Saccone (2020) que assenyalen la pregnància que tenen els discursos en clau neoliberal en joves concretament de barris populars, "los cuales los hacen

reproductores en lo cotidiano de las lógicas vinculares adultocéntricas y estigmatizantes que padecen, invisibilizan los mecanismos productores de su situación y, en última instancia los responsabiliza de su propia marginación” (Ghisiglieri & Cardozo, 2023)

No obstant, altres estudis fan constància d'experiències juvenils que, en lloc de reproduir este individualisme i la violència que pateixen, anteposen resistències 'afectives' (Nateras, 2016), formes de solidaritat, reflexió i emocionalitat que aposten per crear els seus propis modes de construir la seua vida i les seues comunitats. En alguns casos, desviant-se del discurs dominant i emprant de manera estratègica la lògica del empoderament (Corbalán y Alzueta, 2016) I en altres, des d'una posició crítica cap a l'ètica neoliberal basada en un “trabajo identitario, generacional y transgeneracional” (Jofré, 2021, p.73)

4.2.1 Però, què entenem per joventut?

Mentre que anteriorment, l'entrada dels joves al món laboral marcava el seu començament en la vida adulta, els canvis ocorreguts en l'àmbit laboral “(relación contractual, flexibilización de horarios, deslocalización y fragmentación de actividades productivas, etc.) a nivel global también han modificado la idea de que la inserción laboral representaba el punto de clausura de la juventud.” (Cooper, 2018) El treball solia ser el mitjà pel qual els joves aconseguien emancipar-se del domicili parental i assolien independència econòmica per, així mateix, iniciar el seu propi cicle social i productiu com a subjectes autònoms. Aquest desajust entre inserció laboral i condició d'adult és un dels fenòmens centrals en les discussions dels estudis de la joventut. (Cooper, 2018)

A pesar que l'edat cronològica continua sent una eina important per a definir i estudiar la joventut, resulta insuficient, i a més és reconeix que existeixen molts termes i significats per caracteritzar el que és la joventut. Cooper (2018) assenyala que, segons la Comisión Económica para América Latina y el Caribe, (CEPAL, 2008), "la juventud aparece como un concepto poco claro en la medida que engloba bajo un mismo rótulo a un conjunto social muy heterogéneo" En aquesta línia, també Levi i Schmitt (1996) argumenten que hi ha múltiples maneres de ser jove; per tant, definir la joventut de manera "concreta i estable" és complicat. La joventut pot ser vista com una condició que varia i depèn de factors econòmics, socials i culturals, els quals influeixen en com

s'experimenta ser jove en societats caracteritzades per divisions, ambigüitats i disparitats que modelen percepcions juvenils desiguals. (Cooper, 2018)

Per últim, La joventut és el període de la vida entre la infantesa i l'edat madura. (Diccionari de la llengua catalana d'Institut d'Estudis Catalans, 2a edició)

La imatge cultural que correspon a una situació social de semidependència i que en determinades societats s'atribueix als individus que es troben en un període de la vida de transició entre la infantesa i la vida adulta. (Diccionaris terminològics del TERMCAT)

4.3 Pràctiques de insatisfacció del subjecte en el neoliberalisme

4.3.1 Noves formes del símptoma, la satisfacció en el sofriment

El símptoma és un senyal de que hi ha alguna cosa que no funciona bé. Per al psicoanàlisi, el símptoma és una satisfacció ignorada que ens fa patir, sense solució i en persistència. Esta satisfacció és anòmala, no dona benestar, sinó que es una satisfacció pulsional. Es repeteix i fa tornar al subjecte al mateix lloc, du a la repetició d'alguna cosa no desitjada que va més enllà de la voluntat del jo. (Karpel, 2021) Un exemple que fica Patricia Karpel (2021) en Sobre Psicoanàlisi, és el d'una estudiant que sempre abans d'un examen té dolors estomacals que li impedeixen dur a terme la presencialitat a la prova. La satisfacció de la pulsio que de forma conscient és involuntària, produeix una repetició que fixa este símptoma.

4.3.2 Consumisme

El mercat caracteritzat pel mode de producció del capitalisme neoliberal ens ofereix una gran varietat de productes que es van renovant cada dia, organitzant intercanvis econòmics a través de les emocions. (Illouz, 2019) És a dir, ens venen productes que reflecteixen i apel·len a una experiència, un mode de viure, un sentiment, una identitat... El consum d'estos productes actualitzats diàriament no finalitza mai, i les 'necessitats' que ens desperten tampoc es satisfan.

Des del camp de la psicologia, Abraham Maslow va establir la escala funcional de necessitats en el qual s'estableix un principi jeràrquic entre necessitats bàsiques,

inferiors i necessitats superiors. “(...) presenta cinco niveles numerados desde la base hasta la cúspide: 1) necesidades fisiológicas asociadas al equilibrio del organismo humano – respirar, alimentarse, dormir -; 2) necesidad de Seguridad, de supervivència; 3) necesidades de relación afectiva con el entorno humano -amistad, amor-; 4) necesidad de estima personal, auto-aprecio y reconocimiento de sí mismo; 5) necesidad de autodesarrollo, realización personal, creatividad.” (Arribas Macho et al., 2013) Maslow pretén mostrar de esta forma que una necessitat crea altra en un procés que no té final.

Per a Karpel (2021), investigadora i psicoanalista, esta insatisfacció permanent no és responsabilitat completa del capitalisme. “La falta tiene que ver con una condición estructural, que no se completa, propiedad del humano más allá del sistema” No obstant, reflexiona que esta insatisfacció per no tindre l’objecte desitjat, (o per tindre-lo), és només un mode de molts en el que es pot experimentar la falta. La falta pot ser el motor que fa funcionar la nostra vida, que ens espanta en relació al desig, per exemple, estudiar el que ens agrada. Carmen Gallano (2019), psiquiatra i també psicoanalista, assenyala en aquesta línia que encara que el consumisme només executa una funció ja pròpia del subjecte, com expressa Karpel, este agrava la qüestió. “La fuerza de atracción de estos plus-de-gozar de pacotilla que son los productos de la industria no reside en la calidad del objeto, como lo hace pensar la publicidad, sino en la función sintomática que ocupan, y esto, los publicitas inteligentes no lo olvidan. Esto es lo que la ciència nos ofrece para que nos llevemos a la boca. Por supuesto esto falla, sea cual sea el éxito de estos objetos en el mercado, solo agravan la falta-de-gozar.”

A la teoria del psicoanàlisi i també a la jerarquia de necessitats de Maslow, trobem com a resposta des de la teoria sociològica la perspectiva de L.E. Alonso, que al seu text *La producción social de la necesidad* assenyala que el procés de satisfacció de necessitats es presenta, de fet, de forma inversa. (Arribas Macho et al., 2013) “Es la estructura social la que determina el orden de prioridad de las necesidades. (...) Si las necesidades fundamentales (...) solo pueden satisfacerse a través de un mecanismo social, por ejemplo el mercado, dejan de tener cualquier autonomía biológica para convertirse inmediatamente en necesidades sociales” (Alonso, 1986, pg. 27)

Seguint amb la teoria de Alonso (1986) el sistema capitalista no procura, per a la seua reproducció, la satisfacció de necessitats, sinó la explotació sistemàtica dels desitjos (en psicoanàlisis ens estaríem referint a les pulsions) com a referent al model d’acumulació

de les classes dominants. (Arribas Macho et al., 2013) En esta línia, Alonso profunditza en les diferenciacions del sentit que té el fet de consumir en cada classe social, el qual s'estableix "en el marco de la reproducció ideològico-simbólica" en el qual este ideal de consum de la classe dominant referent és constantment inassolible per a la resta de la societat. La producció de "desig" que assenyala Alonso, al qual preferiré referir-me com pulsio o producció de "necessitats" que per estructura no es satisfan mai, és característica i dominant en el capitalisme avançant, en el neoliberalisme. Ja que procedeix de "l' alimentació d'aspiracions individuals per un aparat cultural i ideològic que adopta la forma comercial per a la seua reproducció." (Arribas Macho et al., 2013)

La construcció del discurs social però també ideològic del consum es recollida per Arribas Macho & Humanes (1996). La publicitat va començar a obrir-se pas en el imaginari social amb un discurs que homogeneïtzava EEUU en termes culturals i lingüístics. Una americanització de la població immigrant que constituirà la nova nació americana, en la que era clau deixar enrere les idees puritanes d'estalvi i l'esforç arraigades a Europa al llarg del S.XIX.

En la governabilitat dels principals Estats industrials i les empreses de publicitat es compondrà un discurs on la idea de llibertat quedarà contaminada pel component elitista i autoritari, en tant que la igualtat es transformarà per a reduir-se a la capacitat dels treballadors per imitar els gustos i comportaments dels més rics. Esta difusió del discurs ideològic de consum serà internacional. (Arribas Macho et al., 2013)

4.3.3 Anorèxia i bulímia

Tal i com hem destacat amb anterioritat quan abordàvem la qüestió del consumisme, una de les línies d'estudi defineix que en la societat de consum es produeixen noves necessitats, demandes i desitjos que alimenten la il·lusió de llibertat d'elecció. Bauman (2010) identificarà la anorèxia i la bulímia com a reaccions somàtiques a les contradiccions generades per un estil de vida basat en el consumisme i la satisfacció egocèntrica de necessitats, reals i il·lusòries. (Bauman, 2010)

En aquesta línia des del psicoanàlisi es denominen l'anorèxia o la bulímia com a modalitats simptomàtiques o símptomes, i es prefereixen enfront al terme trastorn alimentari, ja que trastorn fa referència a alguna cosa que es desvia de la "normalitat

social” i esta disciplina es centra en les singularitats. (Karpel, 2021) En comú a la sociologia s’entenen com a “modes de malestar de la cultura actual.”

L’anorèxia o la bulímia es defineixen com la preocupació excessiva sobre el pes, una imatge corporal distorsionada i un desig compulsiu de perdre kilograms. (Simões-Barbosa & Dantas-Berger, 2017) La por a perdre pes és vist com una qüestió col·lectiva que pobla l’imaginari femení. (Souto & Ferro-Bucher, 2006), de fet Maria Lucia de Magalhaes y Ângela Andrade reclamen la importància de atendre als síndromes parcials de comportaments precursors a “trastorns alimentaris”, tals com vòmits auto induïts, ús de laxants, dejunis prolongats a menut associats amb l’exercici físic excessiu (Bosi & Andrade, 2004, p.198) que resulten molt comuns entre les dones, especialment adolescents i joves. En les societats capitalistes contemporànies es dona una feminització de la pobresa, (Brito, 2000) que és clau per al procés estructural de la globalització neoliberal (Vargas, 2009), i on la majoria de problemes de salut de les dones es relacionen amb el solapament del treball remunerat i productiu, i l’absència d’Estat i polítiques públiques que caracteritzen el neoliberalisme. (Brito, 2000). Per a Freire Costa (2003), el procés de constitució de capitalisme apropia els cossos i els sentiments per a transformar-los en mercancies. (Freire Costa, 2003) Els valors que s’imposen actualment als processos de socialització neoliberals resulten contradictoris per a les dones, que són educades en la emocionalitat, la no competitivitat i la cura, i a la vegada en la competitivitat i individualitat de la ideologia neoliberal. De estes contradiccions, expressa Arce (1997) naixen diferents patologies de protesta com a manifestacions somàtiques de determinats períodes històrics. Els trastorns alimentaris són una patologia de protesta que apareix a finals del segle XX, nascuda d’estes contradiccions on qualsevol apetit es considera excessiu, com a forma de denúncia a una societat que menysprea simbòlica i concretament la “fam” de les dones d’autoafirmació i llibertat. (Bordo, 1997) “De esta manera, el simbolismo corporal expresa las representaciones dominantes, como en una protesta a la inversa: las mujeres deben despreciar las partes del cuerpo que las caracterizan como femeninas y, a medida que pierden sus curvas, asemejándose a un cuerpo masculino, se consideran poderosas. e invulnerable” (Simões-Barbosa & Dantas-Berger, 2017) Des de el psicoanàlisi també es fa referència a aquesta intenció d’eliminar la feminitat del cos. Estes modalitats simptomàtiques sorgeixen sobretot en la pubertat, quan el cos canvia, i les formes desperten la mirada de l’altre d’una forma sexuada no infantil. (Karpel, 2021) No

obstant, en moltes ocasions els malestars més greus d'anorèxia i bulímia van més enllà de la imatge. Karpel (2021) assenyala “Es esta posición de la huelga de hambre de la anorexia que a veces se radicaliza. De forma más leve lo encontramos en los niños que cierran la boca, tiran la comida, o se lo dan al perro, que no quieren que le llene la boca el Otro de papilla asfixiante. madres que alimentan queriendo saber lo que sus hijos quieren. ‘Si no te gusta esta comida te hago otra’ Rechazar como algo de decir ‘que no, que no me vas a llenar’, alguna forma de defender la subjetividad. Esto mismo pasa con la sociedad contemporánea, esta papilla asfixiante, llena de imágenes, de objetos para comprar.” (Karpel, 2021) “La clínica del vacío” (Dasí, 2008) sosté que estos nous símptomes es generen amb un discurs capitalista que interpreta la renúncia al “goce” (concepte que al·ludeix a la relació paradoxal no resolta entre el plaer i el malestar de la satisfacció en el símptoma) com un atac infundat a la llibertat individual, produint que la falta inherent a l'ésser humà es convertisca en buit, que no s'articule amb l'Altre. “Podemos decir que las nuevas formas del síntoma uniforman al sujeto procurándoles una solución que evita el encuentro con el Otro” (Dasí, 2008)

4.3.4 Depressió i angoixa

Karpel (2022) apunta que als manuals de psiquiatria, la depressió es pren com un trastorn d'ànim que involucra un marc molt ampli d'estats, a voltes molt diferents entre sí. Segons la OMS, al 2020, la depressió va ser la segona causa d'incapacitat en el nord global. Afecta a més de 6 milions de persones en Espanya, amb una incidència en augment. En psicoanàlisi, l'angoixa i la depressió són modes de subjectivació de l'època. El neoliberalisme no afavoreix ni respecta els temps de dol de pèrdues grans o xicotetes, que en moltes ocasions son fruit indissoluble a la necessitat de prendre decisions al llarg de la nostra vida. Estos temps necessaris s'acurten per no pausar un ritme de vida accelerat, ens fa falta subsanar precipitadament qualsevol sentiment que incapacita el produir. “La depresión, incluso podríamos decir, que es reactiva al imperativo de felicidad” (Karpel, 2022) En relació amb aquesta qüestió tenim l'obra de Byung Chul Han, *La Sociedad del cansancio* i el concepte de violència de la positivitat, saturativa i exhaustiva, i a la vegada “inaccessible a una percepción inmediata” (Han, 2012, p.23). L'excés i massificació de positivitat produeix un sobrecalfament del jo, hiperproducció, hiperrendiment i hipercomunicació que es genera per un excés d'activitat i llibertats, l'asfixia de l'excés. (Han, 2012) Els consultoris mèdics es plenen

de persones deprimides, mercat de psicofàrmacs insaciable del qual s'alimentarà este estil de vida. En aquest sentit, resulta pertinentment interessant la interpretació que du a terme Maria Rita Kehl sobre la depressió: "...la expresión del malestar que hace agua y amenaza con hundir el barco de quienes están bien adaptados al siglo de velocidad, euforia del prêt-à-porter, salud, exhibicionismo y, como se ha convertido en un cliché, consumo generalizado" (Kehl, 2019, p. 22)

Cada decisió que es pren condueix a una pèrdua d'allò al que es renúncia, però en esta nova modernitat decidir es torna complex, cada elecció ens responsabilitza, ens culpa a nosaltres dels nostres destins.

De fet, un dels objectius de la literatura d'autoajuda que s'encaixa dins d'una racionalitat neoliberal és el d'emfatitzar la responsabilitat que ha d'assumir el subjecte en el moment de dissenyar o definir "sus condiciones emocionales en particular y su proyecto de vida en general" (Haro, 2006, p.60) Esta literatura d'autoajuda es genera a partir del triomf de la psicologia com a disciplina social i acadèmica després de la Primera Guerra Mundial. A partir d'este moment el llenguatge de la psicologia institucional es va anar fonent amb el llenguatge empresarial de l'èxit, el lideratge i el poder de la ment sobre el cos com una de les habilitats més característiques de l'empresari triomfador del primer terci del segle XX. (Illouz, 2007, 2008) Cabanas (2013) assenyala com en la *Sociedad del Riesgo*, Beck (2000) expressa que el fer-se càrrec d'un mateix és simultàniament una demanda cultural i una necessitat individual per lidiar amb el risc i la incertesa pròpies del lliure mercat. És una forma de gestionar les emocions d'ira i desànim que genera la desigual i desequilibrada estructura social. (Cabanas, 2013)

Mentre carreguem amb esta onerosa responsabilitat individual de triar sense espai per al consol de la pèrdua que comporta cada elecció, ens trobem amb el desafiament de no tindre temps d'espera per a saber dur a terme estes decisions, per saber que desitgem. No sabem que volem, que ens entusiasma, estem espentats i espentades a consumir i satisfer immediatament sense esperar a saber què anhelem.

La depressió és associada per Byung-Chul Han com el "infart psíquic" que porta la violència de la positivitat i esdevé en la majoria dels components de la societat del cansament. Han menciona al sociòleg i investigador francès Alain Ehrenberg, qui proposa que les causes fonamentals de la depressió, a la que ell es referirà com *Fatigue*

d'être soi, 'la fatiga de ser sí mismo' són la manca de vincles, la fragmentació i l'atomització social.. (Villamizar, 2020)

Carmen Gallano (2019) definiria la depressió com 'la desvitalización del sujeto que dimite del deseo' i expressa que el desig, necessari per a la mobilització i la eixida a l'apatia, és secuestrat per el imperatiu competitiu de la empresa. "La màquina industrial (...) y también la maquinaria de la producción cultural, no esperan al humano ni ven sus límites, le obligan a plegarse a su frenético e imparable ritmo. (...) La promoción de su persona, se torna feroz imperativo superyoico. Incesante presión, excitación, tensión que se llama ahora estrés" I segueix, "(...) al sistema no le interesa un deseo ingovernable, sinó un deseo consumista. Así, gobierna los deseos, ofreciendo hoy a los sujetos una identidad dada directamente por el plus de goce de los objetos." (Gallano, 2019, p. 63-64)

Sobre l'angoixa, l'autora assenyalarà que és un afecte que no enganya i "confronta súbitamente a eso de lo que en su depresión dimitía" (Gallano, 2019, p. 65) L'ansietat derivada de l'angoixa, està més prop de la depressió que esta, ja que apareix per a evitar-la. És una altra manifestació psíquica i, com la depressió, l'ansietat apareix quan es vol complir una exigència immediata que mai pot estar a l'altura d'eixe ideal sostingut socialment. (Acosta & Useche, 2016)

L'ansietat és un símptoma a un problema reprimat i ignorat que permet pausar una vida que, per una banda, està subordinada al consum de satisfaccions immediates, i per altra banda, està subordinada a la producció monetària a través de treballs alienants amb condicions laborals cada vegada més desfermades al lliure mercat.

Gallano també declara que sense subjectivitzar la pròpia angoixa, "el sujeto pierde la brújula de lo real que en él habita y su desconcierto deriva a extravíos de las conductas, llamados hoy trastornos de las conductas, déficits de atención, y otros" (Gallano, 2019, p.66) El neoliberalisme produeix una subjectivitat emplaçada per la forma mercaderia, que conjuga individualització, com a imperatiu de l'estil de vida, i malestar com a mode de subjectivació. (Ruitor, 2021) Esta nova producció de subjectivitat es desconnecta de la pròpia angoixa, desconcertant i confonent al subjecte. Com a resultat, sorgeixen subjectes que treballen incansablement per als interessos del neoliberalisme, profanant-se en la pràctica de l' *animal laborans*, una figura que Han (2012) pren de Hannah Arendt (2003). La figura de l' *animal laborans* s'autoexplota, maximitzant els seus

esforços per donar més productivitat i major rendiment. Així mateix, la lògica del mercat constitueix al subjecte fàcilment manipulable a través de missatges mediàtics, que uniformitzen el seu pensament i acció, i fan de la seua alteritat, una forma de estranyesa, conduint-li a si mateix al “amable desarmament del jo”. (Han, 2012) La “violència de la positivitat”, que Han (2012) exposa en *La Sociedad del cansancio*, sostrau tota defensa immunològica en el subjecte, desinterioritzant-lo i portant-lo a una guerra amb si mateix, a més d'una sèrie de patologies, totes elles de procedència neuronal: “el trastorno por déficit de atención con hiperactividad (TDAH), el trastorno límite de la personalidad (TLP) o el síndrome de desgaste ocupacional (SDO) definen el panorama patológico de comienzos de este siglo” (2012, p. 7). Estes patologies, són nous tipus de violència emergent en el sistema, i que el subjecte reconfigura en sí mateix. (Villamizar, 2020)

4.3.5 Substàncies

Si bé la depressió i l'ansietat són eixides en fals al mateix malestar social que causen les lògiques neoliberals, el consum de substàncies apareix com la solució, i al mateix temps, esta consumició és part d'una llista d'objectes de consum interminables que sostenen tot un sistema de producció. (Acosta & Useche, 2016)

A través de Foucault, Chaves i Neves (2022) exposen la forma en la que les drogues configuren un dispositiu tant disciplinari com de seguretat, que exerceix poder simultàniament sobre els cossos i sobre la població. La noció de dispositiu foucaultiana està directament relacionada amb les nocions de saber, poder i estratègia. La droga s'ajusta a esta noció al estar basada en una sèrie de sabers (religiosos, científics, mèdics, etc.) que es desenvolupen i es modifiquen des de fa segles, sostenint l'exercici de poder sobre determinats grups i persones, ja siga per la construcció de subjectivitat o per l'acció sobre el camp de possibilitats d'accions d'estos grups socials.

“Les drogues, més específicament la idea de guerra contra les drogues, engloba discursos, institucions, decisions reguladores, lleis, mesures administratives, enunciats científics, proposicions filosòfiques i morals. El dispositiu de les drogues posseeix elements dits i no dits i correspon a allò que connecta una xarxa que pot ser establida entre estos elements. En esta xarxa composta d'elements discursius i no discursius, existeix un joc de poder i el dispositiu està lligat a algunes configuracions de saber que

naixen d'elles i simultàniament el condicionen.” (Chaves & Neves Lima Filho, 2022)

La funció del dispositiu es modifica amb el temps a través d'estratègies que s'amaguen darrere de falses justificacions de la seua existència en la mesura en la que estos objectius estratègics precisen ser emmascarats per no ficar-se en risc de coneixement públic.

Les polítiques de lluita contra les drogues es consideren fonamentals per a la protecció de la vida des de finals del segle XIX, a partir d'un intens procés de medicalització. Des de 1960, la guerra lliurada contra els productors i comerciants de substàncies considerades il·legals està justificada pel discurs de protecció de la salut pública, tal com es preveu en els convenis internacionals que identifiquen la droga com el mal en si mateix. “Fins avui, un dels arguments centrals en la guerra contra les drogues és la protecció de la salut i la necessitat de salvar vides que es perdran pel consum causant de sobredosis i malalties, però també en la necessitat de salvar la vida d'aquells que poden ser víctimes de les drogues, que maten i cometen delictes patrimonials per sostenir l'addicció, a partir del mite que tot usuari de drogues és un dependent problemàtic, a més de l'associació de drogues a la pobresa, ja que usuaris de classe mitjana i rics no necessitarien cometre delictes per sostenir el seu consum de drogues.” (Chaves & Neves Lima Filho, 2022)

Paradoxalment s'ha produït un increment alarmant en la venta de psicofàrmacs en els últims vint anys, que situava Espanya, ja abans de la pandèmia, com al segon país europeu de major consum d'ansiolítics, quart en consum d'antidepressius i sisè en hipnòtics i sedants, segons l'Agència Espanyola de Medicament i l'OCDE. A partir de la crisi de Covid-19, ha hagut un augment del 20% del consum i un terç de les persones que ja consumien han augmentat la dosi o han optat per un medicament més fort. Els factors influents en les prescripcions d'estos fàrmacs són el gènere, l'edat, el nivell socioeconòmic i les expectatives socials, segons diversos estudis mencionats per Laura Jiménez i Eduardo Brik (2020). El consum en dones, que ja era major que en els homes abans de la pandèmia, expressa que el malestar emocional de les dones podria estar en cert grau medicalitzat. De la mateixa forma, les persones salari el qual no els permet cobrir les necessitats bàsiques de la llar parèixer estar consumint més tranquil·litzants i somnífers que aquells que sí que poden cobrir-les. (Jiménez & Brik, 2020)

La medicalització del malestar producte de diversos tipus de discriminació i violència, basada o no en el gènere, que moltes dones experimenten o presencien -violència

estructural, institucional, ètnica, urbana, domèstica, sexual, laboral- s'ha convertit en un recurs legítimat, generant el que es pot considerar “violència farmacològica”. (David y Caufield, 2005) “D’està forma, el "calmant", en les seues dosis de somni artificial i tranquil·litat, actua com una autèntica "mordassa química", empresonant resistències i reproduint desigualtats” (Simões-Barbosa & Dantas-Berger, 2017) Els psicofàrmacs actuen sobre la base d’una vida quotidiana problemàtica i reforcen els mecanismes d’acomodació. L’abús i la dependència d’estes drogues legals es camuflen a través de la legitimitat de les receptes mèdiques i del discurs científic de la medicina, contextualitzat en un sistema de producció neoliberal. En aquesta línia, Miguelote & Camargo (2010) denuncien el procés de col·laboració activa entre la indústria farmacèutica i “la indústria del coneixement” que, juntes, indueixen la cultura de la prescripció indiscriminada de medicaments per solucionar tots els mals.

La Fundació Atenea (2011) exposa el problema d’alcoholisme social entre joves. “Muchos de los/as adolescentes de hoy quieren parecerse al/la malote/a de barrio, y de la misma manera, por imitación, por integración social en otros casos, vemos como la juventud se ve en una espiral a la que hay que salpimentar con una cultura del alcohol muy presente en nuestra sociedad y en nuestra historia. No olvidemos que aquéllos/as que comulgan con la fe católica lo hacen con vino, o por lo menos presente en la eucaristía está. Tampoco dejemos de lado el gesto muy presente en muchas de nuestras reuniones de brindar y así infinidad de guiños” L’alcohol i el tabac es consideren substàncies d’iniciació que els joves consumeixen entre els grups d’iguals. En el context d’este consum s’impliquen factors com l’escassa resistència a la incitació grupal i la cerca d’identitat (Ruiz-Olivares et al., 2010). La construcció de la identitat, que es desenvolupa sobretot en l’adolescència, caracteritza als individus i justifica la seua forma d’actuar. L’absència d’esta identitat pot produir greus conseqüències, entre elles la tendència deliberada a seguir el comportament de masses. (Rico et al., 2016) Güendel (2011) afirmarà que la crisi integral que involucra el capitalisme neoliberal produeix també una crisi en la identitat dels subjectes. “El capitalismo neoliberal colapsado ha entrado en una profunda crisis integral, que va más allá de lo meramente económico. Esta crisis está desarticulando los sentidos de ser y las identidades que existían dentro de la sociedad capitalista. La crisis económica está destruyendo las identidades constituidas, dejando a las personas sin significado y valor para su existencia. Sin identidad, la gente se siente desorientada y sin rumbo.” (Güendel, 2011) Esta crisi

identitària pròpia de les societats occidentals contemporànies podria produir un augment en el consum d'alcohol i tabac per part de joves que no tenen moltes alternatives d'oci i temps lliure, capacitat personal per fer front a les pressions, educació en intel·ligència emocional, lògica i social, entre altres.

També són l'estrès i l'ansietat, símptomes del malestar social que provoca el mandat de productivitat i autonomia propis del neoliberalisme, un aspecte present en el consum d'estes drogues legals en persones adultes, entre altres variables psicosocials o laborals relacionades. (Galloso-Avila et al., 2022). També en estudis recents com el de Borges & Barbosa (2009) sobre el tabaquisme femení, s'ha demostrat que les dones veuen el cigarret com un “acompanyant” que alleugera les tensions generades per exigències cada vegada majors, proporcionant-les moments de plaer i relaxació.

L'autoexigència de l'*homo economicus* podria comportar la necessitat de consum de begudes energètiques per disminuir la fatiga i maximitzar les seues capacitats. Encara que per definir quines són les causes reals seria necessària una investigació rigorosa, les estadístiques de l'Observatori Espanyol de les Drogues i les Addiccions (2023), assenyalen un augment del consum de begudes energètiques des de les primeres dades al 2015 fins a les últimes dades, al 2022. La franja d'edat que més du a terme este consum és la de joves de 15 a 24 anys.

Simões-Barbosa & Dantas-Berger (2017) prediuen que el segle XXI serà la era de les drogues, legals i il·lícites. “En una societat cada vegada més contradictòria i violenta, les drogues proporcionen, a més d'un alleugeriment immediat del sofriment, una via de fugida als interminables problemes i dificultats que pleguen la vida quotidiana de la majoria de les persones, tant en la vida privada com en la pública.” (Simões-Barbosa & Dantas-Berger, 2017)

4.3.6 Xarxes socials

Rushkoff (2002) descriu el procés pel qual Internet s'ha transformat en un “centre comercial” online. Al principi, Internet donava als primers internautes la possibilitat de difondre les seues idees a nivell global, la possibilitat de contacte i comunitat entre persones, una sort de realització de l'anomenada Hipòtesi Gaia, la teoria de que tots els éssers vius formen part d'un gran organisme. Quan la popularitat de Internet va créixer, les grans empreses de la comunicació descobriren que la xarxa tenia la innegable

capacitat d'erosionar el monopoli que tenien sobre l'espai mediàtic, així que les companyies de comunicació començaren a fusionar-se amb la intenció de canviar aquesta predicció. La creació d'estes megacorporacions eren part de l'estratègia que estes havien creat per desfer el procés d'alliberació dels mitjans de comunicació. Les empreses es trobaven davant d'un gran repte: no podien beneficiar-se de persones que simplement es comunicaven entre sí, que no estaven comprant res ni patien ningun estat mental ansiós del qual pogueren traure profit. L'autor afirma que el procés pel qual Internet acabà tenint aquest ús comercial que ara té, respon tant a una conspiració real com a un canvi natural inevitable. (Rushkoff, 2002)

El primer pas d'aquesta estratègia conspirativa de la que parla Rushkoff va consistir en obtenir l'acceptació del públic i el recolzament financer necessari. Joves programadors, futuristes, teòrics socials i gurus del màrqueting van convèncer els inversors del potencial econòmic d'Internet. A partir d'ací, moltes companyies diferents que treballaven independentment dugueren a terme una estratègia similar: la d'anular l'actitud autosuficient que el teclat de l'ordinador i el ratolí havia propiciat i restaurar la supremacia del contingut comercial sobre el contacte social. La segona part de la transformació va consistir en mitificar de nou els mitjans de comunicació que s'havien desidealitzat amb l'arribada del *joystick* i el comandament a distància. Els mitjans tradicionals van esforçar-se en filtrar informació que considerara Internet com una zona perillosa a través de la qual era millor navegar amb l'ajuda d'experts, així va sorgir el filtre mediador conegut com *World Wide Web*, que és, en gran mesura, un mitjà que no permet la interactivitat. Les companyies lucratives de software ocuparen el lloc dels programadors de *shareware*, com a conseqüència els programes passaren a ser menys eficaços i menys accessibles, i els usuaris perderen la capacitat d'aportar modificacions i millores, trobant-se de nou als peus de les companyies. Les versions més noves dels programes requerien versions més noves dels sistemes operatius, xips informàtics més nous i major memòria RAM, així, les persones que volien utilitzar la xarxa entraven en un cicle etern d'actualitzacions. El triomf de les pàgines web va proporcionar a les agències convencionals d'entreteniment, als venedors i als anunciants, la xarxa que desitjaven, i funcionament el qual podien comprendre. La indústria de l'entreteniment va invertir en serveis de vídeo i música en línia inicialment gratuïts, amb la intenció de cobrar als usuaris més tard. Els venedors van utilitzar pàgines web per difondre els seus catàlegs i vendre productes a través transaccions segures amb targeta de crèdit, facilitant

les compres des de casa. Els experts en màrqueting van comprar espai en les pàgines web més visitades per col·locar baners publicitaris que dirigien els usuaris a pàgines comercials. El tercer pas de l'estratègia de les empreses per controlar l'espai mediàtic va consistir en manipular la nostra capacitat d'atenció. Els economistes moderns afirmen que vivim en una "economia de l'atenció", on l'únic límit per obtenir beneficis a través d'Internet és la quantitat de temps que els usuaris dediquen a navegar. Es van implementar estratègies per captar l'atenció dels usuaris, des de dissenys gràfics fins a tècniques per dirigir la navegació en línia. (Rushkoff, 2002) En esta línia, també Marta Peirano (2019) introdueix este concepte clau, l'economia de l'atenció, que ha canviat la nostra manera d'interactuar amb els altres i amb el nostre entorn. Aquesta gira entorn als dispositius mòbils, les xarxes socials i les plataformes digitals que han evolucionat el seu funcionament a partir d'elements generadors d'addicció. Els *triggers* són disparadors que creen a la nostra ment necessitats que abans no estaven: notificacions, *scrolls* eterns, suggeriments de contingut, i reproducció automàtica de vídeos. Moltes d'aquestes funcionalitats provenen dels videojocs, com ara els sistemes de punts i de recompenses: paquets de dopamina que formen un procés anomenat gamificació. Tot el contingut és urgent i important. Així s'activa la nostra motivació de pertinença, relacionada amb la necessitat de ser acceptats i la por al rebuig. Si no hi estàs, no eres rellevant. El negoci de Facebook, Messenger, WhatsApp i Instagram, (que pertanyen a la mateixa empresa) així com el de Google, Amazon i altres gegants de la tecnologia, és investigar, avaluar, classificar i empaquetar els usuaris en categories cada vegada més específiques per vendre-les als seus vertaders clients: companyies, institucions, governs, dictadors, empreses de màrqueting polític, i agències de *fake-news*. “Quieren que uses la tecnología el mayor tiempo posible, porque mientras lo haces estás proporcionándoles información que les permite ganar dinero contigo: saber lo que te interesa, lo que te gusta, lo que buscas, lo que te apetece comprar, lo que te preocupa, tus ideas políticas...” (Peirano, 2019) I és que, tal i com presenta Valentina Sola (2022) els algoritmes i la mineria de dades com a recursos arxivístics “funcionan también como métodos de producción de acciones sociales, políticas o de decisiones personales o económicas de sujetos particulares” la qual cosa suposa una “herramienta clave del neoliberalismo como razón gubernamental, ya que permite expandir su ideología capitalista desde la manipulación de la esfera digital y, por lo tanto, de las reflexiones sociales y personales que ocurren dentro de ella” (Sola, 2022) Com assenyala l'autora, els mitjans digitals

s'han organitzat baix la lògica panòptica i biopolítica que presentava la teoria de Durkheim.

L'autora, en el seu treball *Redes Sociales: Neoliberalismo, Control y Subjetivación*, presenta l'anàlisi de tres xarxes socials que considere pertinent mencionar a este treball. La primera és Instagram, quarta xarxa social més utilitzada a nivell mundial. Llançada al públic en 2010, és una aplicació per a telèfons que permet compartir fotos i vídeos mitjançant publicacions o 'històries', associades a un compte particular que pot ser privada o pública. Va començar com un projecte centrat en la fotografia, però ràpidament va créixer com una plataforma per a socialitzar i interactuar digitalment. Una de les controvèrsies més grans que ha sofert Instagram va ser l'any 2013, quan en actualitzar els seus termes de privacitat i condicions d'ús, es va atorgar el dret de compartir i vendre qualsevol foto publicada a tercers sense notificar als usuaris i sense compensació. Tot i que Instagram sempre ha tingut el dret d'usar les publicacions dels usuaris, tant privades com públiques, el fet que es fes públic aquest principi va desfermar el debat sobre la privacitat i transparència, revelant que els usuaris no llegeixen o no es preocupen de revisar les condicions d'ús, a causa de la seua llarga extensió o llenguatge tècnic. Aquest mecanisme legal es fa servir com una estratègia per a la recollida i utilització de dades de manera legal però indiferenciada per part dels usuaris. Sola menciona el documental *Terms and Conditions May Apply* (2013), en el qual s'explica com la tipografia d'estes condicions i termes els converteix en una textura, més que en paraules i espais, dificultant la lectura i comprensió per part de l'usuari, i evitant que siga conscient de les coses que accepta en entrar en la xarxa social. Tal i com es descriu en els termes i condicions de l'aplicació d'Instagram, "actualmente, Instagram tiene el derecho de utilizar cierto tipo de información, como el nombre del usuario, los 'me gusta', seguidores, fotos de perfil, etc., y proporcionarla a las empresas que la auspician, con el fin de poder mostrar publicidad dirigida, especialmente, a los usuarios en torno a sus aficiones." (Sola, 2022)

Pel que fa a TikTok, l'autora assenyala que posseeix un caràcter més addictiu que altres xarxes socials similars, a més d'un major impacte en el desenvolupament de l'atenció familiar i adolescent, donada la duració dels seus vídeos, de 60 segons, que pot produir "una necesidad de obtener información de manera mucho más rápida y concisa, lo que puede resultar en un deteriorio en la capacidad cognitiva y racional de los sujetos" (Sola, 2022) TikTok, a través de ferramentes digitals com les *cookies*, recolleix

informació que l'autora califica d'excessiva i obsessiva, com la direcció IP, noms i tipus d'aplicacions i arxius, patrons i ritmes de pulsació de tecles, l'estat de la bateria, configuració de la zona horària, la resolució de la pantalla... A través d'un número d'identificació classifica i determina als seus usuaris, enviant-los anuncis personalitzats al seu dispositiu i mesurant la seua eficàcia. D'esta forma “tanto la aplicación, como las empresas a las cuales se les envía esta información, puede, competentemente, dar cuenta de quien es cada usuario y que es lo que le interesa.” (Sola, 2022)

Per últim, l'autora descriu l'aplicació BeReal, que no funciona amb publicitat externa, per tant, els requeriments que es demanen als usuaris no són tants com els d'Instagram o TikTok, només demanen accedir a la càmera, GPS i contactes. El seu format, sense filtres ni edicions, suposa una imposició de la transparència com a necessària per a la interacció social, portant a un nivell més ampli l'exposició de la vida quotidiana com a eina de control. BeReal no ven les dades a empreses de màrqueting, però fomenta l'exhibició personal com una forma de màrqueting entre amics i coneguts.

El capitalisme dels “m'agrada” que descriu Han (2014) s'estén en l'entorn digital, en el que l'explotador és a la vegada explotat. La digitalització de la societat ha accelerat este procés d'explotació comercial de la vida humana fins que ja no ha quedat ningun àmbit vital que escape d'esta. (Bellver & Wenz, 2023)

“La imposición de la ‘necesidad’ de una vida digital transparente, (...) se presenta como uno de los procesos que determina un régimen de veridicción bajo el cual poder modificar la identidad de los individuos. De esta manera, mediante la imposición de una cierta conducta, como la de compartir imágenes o videos propios de manera constante, se establece como una necesidad de la interacción digital, es decir, se presenta como una condición de la vida social de los individuos.” (Sola, 2022) La autora cita a Han en la seua obra *Psicopolítica* de 2014, relacionant la vigilància, que planteja com un dels objectius governamentals del neoliberalisme, es dona com a resultat de la coerció social de les plataformes digitals de la transparència. “Así la sociedad de la transparencia está cerca estructuralmente de la sociedad de la vigilancia.” (Han, 2014, p.99)

4.3.7 Biopolítica sobre el cos i reafirmació del gènere

a) Operacions estètiques

Encara que sempre han existit ideals de bellesa femenina als quals només es podia arribar mitjançant processos dolorosos de manipulació física, (des dels peus diminuts en la Xina imperial fins les cintures d'avispa en l'Europa del S.XIX), els sistemes contemporanis d'autoexposició continua com són les xarxes socials, han creat noves disciplines “d'automillora” visual que són concretes de l'època i que s'inscriuen en l'enteniment neoliberal que potencia que la pròpia identitat personal i el propi cos és mercaderia i una font potencial de guanys econòmics. (Tolentino, 2019)

A través d'estes noves estratègies disciplinàries, les dones memoritzen en els seus cossos el sentiment de carència i insuficiència. Estes estratègies disciplinàries fomenten un ideal de feminitat irreal i inassolible, impulsat per la indústria alimentària i estètica. Un ideal que exigeix de les dones una cerca incessant de canvis superficials que poden tornar-se obsessius en els seus cossos, a través de pràctiques com dietes, maquillatge, vestimenta, cirurgia plàstica i culturisme. (Simões-Barbosa & Dantas-Berger, 2017)

L'aparició de l'anestèsia en 1844 i l'antisèpsia va ser un punt d'inflexió per a la cirurgia estètica. Els/les cirurgianes que fins aquell moment soles s'havien dedicat a reconstruir parts del cos crivellades, van començar a tindre en compte els criteris estètics per minimitzar seqüeles psicològiques durant la Primera Guerra Mundial. Ja en els anys vint del segle passat, actors i actrius de Hollywood van beneficiar-se de la cirurgia bucal o operacions rinofacials. També la cirurgia estètica en aquell moment va poder obrir les portes als canvis de sexe. Durant la Segona Guerra Mundial els/les cirurgianes aconseguiren no deixar cicatrius a les ferides que cosien, a més de contar amb la penicil·lina descoberta en 1928 i la sulfamida. (Herrera, 2019)

Fa no més de 20 anys, la cirurgia estètica era una intervenció costosa, permanent i arriscada però l'aparició de tractaments menys invasius i més assequibles com el Botox i els farcits d'àcid hialurònic com Juvéderm i Restylane aprovats al 2002 per la FDA, l'Administració d'Aliments i Medicaments d'Estats Units, per previndre les arrugues (Tolentino, 2019), han permetit la popularització dels retocs facials temporals. A Madrid, per exemple, el Botox costa de 300 a 600 € (Westlake Dermatology, 2023)

Deixant a banda estos tipus de tractaments, la cirurgia estètica a Espanya va augmentar al 2021, un 215% respecte a l'any 2013. El 85% dels tractaments els reben les dones,

front al 15% d'homes. (SCPRE, 2020) En Estats Units, entre 2020 i 2021 les intervencions en dones conformaven el 94%. (Mediavilla, 2023)

Encara que sempre ha existit un estàndard de bellesa que ha anat canviant a través dels anys, en moltes ocasions i en el passat, les característiques individuals conformaven motiu d'enaltiment en personatges de la gran pantalla. Només fa falta revisitar les pel·lícules de comèdia romàntica dels anys 90 per adonar-se de la diversitat en les cares femenines reconegudes per la seua bellesa, en comparació amb les actrius actuals. (Mundo Meg, 2024) I és que en la nostra dècada s'observa una aparició gradual d'un únic "*cyborgian face*" rostre ciborg. (Tolentino 2019). "És un rostre jove, per descomptat, amb pell sense porus i pòmuls alts i arrodonits. Té ulls de gat i pestanyes llargues i caricaturesques; té un nas petit i net i llavis carnosos i exuberants." (Tolentino, 2019)

Jia Tolentino (2019) també assenyala que este ideal de bellesa afavoreix a les dones blanques capaces de manufacturar-se este prototip facial que ella anomena "*Instagram Face*", caracteritzat per un color de pell bronzejat, celles i forma dels ulls del Sud d'Àsia, llavis afroamericans, nas caucàsic, i l'estructura de les galtes predominant d'Amèrica Nativa i Orient Mitjà. (Tolentino, 2019)

L'entorn digital allisa la realitat i la converteix en dada immanent: totalment transparent, enterament disponible, completament insignificant. "La transparencia (...) elimina al otro como extraño." (Han, 2013, p.11) A mesura que l'ésser humà s'insereix en ell, el mercat, la política i la societat en el seu conjunt il·luminen nous paradigmes regits per la hipercomunicació i la hiperproductivitat, en els quals pràcticament desapareixen els conceptes d'espai i temps, perquè l'eficiència ocupe tot el seu lloc. Per això, la finalitat de la societat digital no és reduir l'altre i dominar-lo, sinó fer-lo desaparèixer completament com a altre. (Bellver i Wenz, 2023) Les xarxes possibiliten d'una forma que no té precedents poder enfonsar-se a la vida quotidiana dels personatges més famosos i més rics. No obstant, allò del que no molts usuaris són conscients, és que darrere de cada post d'una xarxa social d'estes persones, existeix un equip directiu i artístic que produeix tota una construcció performativa per incrementar els seus beneficis i promocionar-se tant a ells mateixos, com a la seua marca. I és que, encara que hagen passat per cirurgia i Bótox, la majoria de les persones més seguides d'Instagram utilitzen sistemàticament aplicacions com Face Tune cada vegada que pugen una foto (Tolentino, 2019) tot i que les pròpies xarxes socials com Instagram o

Snapchat ja generen filtres de “maquillatge digital” (Moulton, 2019) amb ulls japonesos, pestanyes infinites i llavis carnosos que ens versionen caricaturescament, que actualitzen cada temporada, i que porten conseqüències entre la joventut. Sembla que a les xarxes i a la televisió només vem estes faccions, estem atrapats en la pressió d'allò igual a través del poder de les pantalles. “El mitjà digital és immediat en el temps, uniforme en l'espai, monòton en la comunicació... Tot ho iguala, despullant la realitat de la seua textura, negativitat, de ser alguna cosa diferent de l'individu.” (Bellver i Wenz, 2023) El Projecte Autoestima de Dove ha dut a terme un estudi a 500 xiquetes d'entre 10 i 17 anys, que exposa les següents dades: En Espanya, el 72% de les xiquetes de 13 anys ja s'han descarregat un filtre o aplicació de retoc fotogràfic, el 23% no es veu suficientment bé sinó edita les seues fotografies i el 20% es sent decepcionada per no tindre l'aspecte que té a les xarxes. El 69%, intenta canviar u ocultar al menys una part del seu cos quan es fan una foto. El 42% admet que inverteix més de 10 minuts en preparar la foto que va a penjar i es fa, de mitjana, 7 *selfies*. Encara després d'això, 4 de cada 10 xiques validen la foto triada amb els seus amics abans de publicar-la. Per últim, per al 46% és important que les fotos que comparteixen siguen similars a les de les influencers que segueixen. (Dove, 2021)

Jia Tolentino (2019) assenyalava que en una societat on les dones són valorades per la seua joventut i bellesa com no ho són per ninguna altra cosa, i també per a aquelles que tenen els actius naturals o de capital, pot resultar sensat i automàtic pensar en el seu cos com si fora una corporació: identificar els sectors de baix rendiment i refer-los, descartar allò que no augmente els beneficis i reorientar el negoci cap al que si ho faja.

L'autora aborda també una branca de feminisme favorable al mercat que ensenya a les dones que cosificar-se a sí mateixes es progressiu i rentable. “En una època de llibertat i poder sense precedents per a les dones, en una època en què estàvem més preparades que mai per a entendre les nostres vides políticament, obtinguérem, en lloc de proteccions reproductives ampliades i igualtat salarial i permisos familiars exigits pel govern federal i subvencions per a la cura infantil i un salari mínim més alt, el tipus de feminisme d'empoderament autocomplaent que les corporacions poden recolzar.”

(Tolentino, 2019) El neoliberalisme genera que cada observació que fan sobre el món els individus retorne a les seues pròpies vides i sentiments, sense proporcionar la visió de com es veuen afectats pel condicionament sistèmic.

Este feminisme “d'elecció” que denomina Tolentino, es centra en la premisa de que no

importa el que una dona trie, sinó que simplement per l'acte de triar, la decisió que es prenga ja serà feminista. Esta teoria segueix una lògica similar a la del neoliberalisme, centrat en l'individu i no en el sistema, i en que les eleccions individuals no estan alineades ni condicionades pel context social i cultural. L'èmfasi en les accions individuals ha estat una distracció curament orquestrada pel capitalisme patriarcal neoliberal. El feminisme d'elecció imita el marc aplanador de les xarxes socials en crear un tipus de feminisme que simplifica massa les idees complexes. La idea que cada elecció que fa una dona per virtut de la seua elecció és feminista és una escola de pensament contraproduent. (Nahman, 2020) Tota pràctica social es desenvolupa en un medi ideològic. (Althusser, 1988)

En esta línia, trobem l'obra *Muñecas vivientes. El regreso del sexismo*, de Natasha Walter, en la que sosté que la representació de les dones com a subjecte de desig està ressignificant-se a partir de la normalització d'un mode hipersexualitzat de feminitat a través del discurs de la lliure elecció i la llibertat sexual, que originàriament era feminista, però que ha acabat resultant en “una versió del patriarcat de consentiment actualitzada en termes neoliberals”. (Sambade, 2020) A través de les obres de l'autora, Iván Sambade assenyala que l'estratègia de la indústria del sexe ha estat redefinir l'èxit femení com si només existira un únic model; el del poder sexual de les dones. En aquest sentit, la retòrica de la lliure elecció és falsa, ja que només existeix un model d'identificació a triar: el model de femineïtat construït per al plaer de la mirada masculina. “Les dones representades en els mitjans com a dones d'èxit (models, actrius, cantants...) tenen cossos sexualitzats; les heroïnes amb les quals s'identifiquen les adolescents tenen cossos sexualitzats, fins i tot les nines i personatges femenins de Disney, dirigits cap a la població infantil, estan sexualitzats.” Alhora, quan les dones es dediquen a carreres professionals masculinitzades en les quals es troben exposades a l'opinió pública són jutjades per la seua aparença estètica i fins i tot objecte de mofa i burla si la seua imatge no s'ajusta als cànons hegemònics. (Sambade, 2020)

b) La cultura del fitness i el culturisme

En la història de la conversió del cos en un capital, hi ha dos moments claus que resulten fonamentals. José Luis Moreno, a la seua obra *La cara oscura del capital eròtic*, mostra que, en la Grècia clàssica, la bellesa física no depenia d'un únic patró sinó que

era plural, el cos no podia modificar-se a voluntat per no trobar-se “pedagògicament disponible”. Per a part del món intel·lectual, per exemple per a Sòcrates o Eurípides, invertir temps i esforç en proeses corporals suposava renunciar al cultiu de competències culturals i minvava les capacitats polítiques dels atletes. Les diferències socials en la societat grega no es reflectien en la morfologia corporal o la vestimenta. (Carballo Rodríguez, 2017)

El segon moment clau es situa entre la meitat del segle XIX i principis del segle XX, quan comencen a consolidar-se models corporals estandarditzats. Aquest procés culmina a través de l'extensió dels règims d'aprimament durant el segle XVII i l'augment de l'ús de la cosmètica en el segle XVIII. Amb la bellesa definint-se per un únic patró i la primor legitimada com a saludable, les diferències socials es comencen a manifestar factualment. D'aquesta manera, els ideals corporals i els recursos eròtics es converteixen en una forma de capital que les persones poden acumular i utilitzar. Per a que este recurs estètic esdevinga capital, és necessari que s'integre en un mercat. (Carballo Rodríguez, 2017)

Sobre esta qüestió, Claudia Elena Espinal-Correa (2020) assenyala que el mercat a través del neoliberalisme i les seues tecnologies, (entenent estes com sistemes de relacions, productores de subjectivitat, identitat i de la forma en la que ens vem, pensem i representem a nosaltres mateixes, i encaminades a la racionalització i producció amb fins econòmics, polítics i socials) modula la mirada sobre el cos com a capital, “convirtiéndolo en un indicador de éxito cuyo valor giraría en torno a la posesión de ciertos atributos uniformizados previamente con criterios de salud, bienestar y calidad de vida legitimados por autoridades sanitarias, cuya adopción implicaría modelar lo corporal bajo el eslogan de ‘estilo de vida saludable’” (Espinal-Correa et al., 2020)

Esta mirada sobre el cos, reprenent tot el exposat fins ací, és altra forma d'enteniment de l'individu com una empresa que es promociona a través de la pròpia imatge, per una necessitat imperant de ser la millor versió d'un mateix, de tindre el cos més desitjat segons l'estàndard establert.

Totes estes concepcions són encunyades per Nikolas Rose baix la denominació de “tecnologies d'optimització” que controlen els processos vitals del cos i la ment, i generen modes de pensar, rutines i rituals, i noves concepcions respecte a el que és saludable. Un exemple és el fitness que es du a terme en centres de condicionament físic com una integració de l'estil de vida saludable, que apareix en la pràctica social com una elecció personal i individual, però que en canvi, és resultat del que considerem com part

de la biopolítica neoliberal, amb efectes en la demanda i creixement d'este mercat. (Espinal-Correa et al., 2020)

En aquesta perspectiva, el cos ja no és una entitat inherent que es desenvolupa de manera autònoma, sinó que es converteix en el resultat de les forces capitalistes que converteixen tot en valor de canvi, en lloc de valor en si mateix. De la mateixa manera, el concepte d'estil de vida saludable i salut ja no es considera valuós per si mateix, sinó que es valora com a signe d'èxit. El cos s'ha transformat en un objecte de rendiment, un capital que s'ha de mantenir i augmentar.

En aquest context, els centres de condicionament físic adquireixen importància com a recursos per mitigar les baixes vitals, però també com a resposta a una demanda centrada en el cos. (Espinal-Correa et al., 2020)

Altra pràctica social que pot servir d'exemple és el culturisme. El culturisme o *body building* és un esport basat fonamentalment en la realització d'un programa d'entrenament amb peses en un gimnàs amb la intenció de desenvolupar i controlar la musculatura, mitjançant diversos tipus d'exercicis de força, orientats a generar hipertrofia muscular i un aspecte voluminós, definit i equilibrat, que persegueix el morfotipus atlètic: “ideal materializado en la representación escultórica de los héroes de la mitología griega, (...) el canon estético al que se ajustan los cuerpos de los superhéroes del comic, de los héroes del cine épico y bélico estadounidense y de los deportistas profesionales” (Sambade, 2020) que sorgeix durant els cinquanta i seixanta del segle passat, i genera la identificació entre la població masculina. És el model de bellesa occidental hegemònic basat en la hipervirilitat i constitueix el model de spornosexual, (Sambade, 2020)

Iván Sambade (2020) apunta a que hi ha diversos indicis que indiquen una alta probabilitat de que la pràctica del culturisme s'estiga generalitzant entre la població espanyola. Estos són: el creixement exponencial i recent de gimnasos dins de l'Estat espanyol, (particularment, la formació d'empreses nacionals i transnacionals que monopolitzen la gestió dels gimnasos locals), la institució de associacions esportives i competicions de culturisme i el número creixent de pàgines web i fòrums en domini espanyol sobre culturisme i dopatge amb EAA (Esteroides Anabolitzants Androgènics).

El model neoliberal de capitalisme implica una insatisfacció personal constant a causa de la seua lògica d'enriquiment il·limitat. Aquesta lògica ens encadena a un desig permanent i inassolible de prosperitat econòmica i distinció social que, promogut per la societat de consum, genera contínuament noves necessitats per al consumidor. En este

context, no és d'estranyar que els resultats dels estudis sociològics més recents mostren l'extensió entre la població masculina, inclosos adolescents, del consum d'EEA. Estos esteroides tenen un potent efecte anabòlic sobre el sistema musculoesquelètic, incrementant la masa muscular magra mitjançant la hipertrofia de les fibres musculars, (Sambade, 2020) és a dir, que produeix més tamany i resistència musculars per assolir més ràpidament el cos de morfotipus atlètic. També afavoreix la recuperació i manteniment de la libido. Segons Sambade (2020) les causes principals de l'ús de l'EEA per part dels homes són: La construcció del cos conforme al model masculí de bellesa hegemònic, l'optimització del rendiment esportiu sota els objectius de l'èxit i del reconeixement social, prioritzant la competitivitat sobre l'ètica esportiva i, en menor mesura, la recuperació o el manteniment de la libido. El consum d'EAA pot produir nombrosos efectes secundaris per a la salut dels homes com problemes cardiovasculars (colesterol alt, pressió arterial elevada i hipertrofia cardíaca), danys hepàtics (hepatitis, càncer i peliosi hepàtica), problemes reproductius (atrofia testicular, impotència i ginecomàstia), alteracions hormonals, diabetis, acne, ruptures tendinoses i detenció del creixement en joves, problemes excretors, problemes immunològics (disminució d'IgA, hepatitis B i C, i infecció per VIH). També agressivitat, depressió o psicosi, i per últim, l'ús d'EAA injectables també pot provocar trombosis i infarts cerebrals o de miocardi. (Sambade, 2020)

Sobre els brots d'agressivitat i canvis d'humor, conseqüència del consum d'EEA, Sambade (2020) destaca que estos impulsen als individus a participar en conductes de risc, (extretes de l'obra *Uso y abuso de esteroides anabolizantes* de José Manuel González, que mencionen la no utilització del cinturó de seguretat, la conducció en estat ebri, les baralles, i carreres de motocicletes, entre altres més) en les quals es troba la presència de “valors” androcèntrics com són la valentia i la transgressió, i que corroboren que estes conductes són disposicions socioculturals arrelades en la norma patriarcal que exigeix als homes ser valents en relació amb la seua masculinitat, com a identitat que ostenta l'agència i l'excel·lència socials. A més, la demostració de valentia que implica aquestes conductes requereix un aprenentatge complet del control del cos i les emocions com a condició imprescindible de la masculinitat hegemònica patriarcal. (Sambade, 2020)

5. HIPÒTESIS

La hipòtesi inicial que se planteja en virtut de la bibliografia, suggereix que a través de les entrevistes trobarem en els discursos dels joves part d'esta ideologia neoliberal que atén a la simptomatologia descrita al marc teòric, i que estos discursos estaran condicionats per un biaix de gènere i per altra variable principal que és l'autoubicació ideològica.

A continuació, s'exposarà breument el comportament que s'espera segons la teoria adquirida de la bibliografia, atenent a les diverses dimensions que es descriuen al marc teòric: consumisme; anorèxia i bulímia; depressió i ansietat; substàncies, que engloben drogues lícites, no lícites i psicofàrmacs; xarxes socials; i biopolítiques del cos i reafirmació del gènere, que comprenen les operacions estètiques i el culturisme.

Sobre el consumisme s'espera un discurs que desenvolupe la importància dels recursos econòmics per a la majoria d'activitats d'oci, una relació entre el consum i l'alleugeriment d'estats d'ànims negatius, i l'element d'identitat implícit en l'elecció dels objectes que es consumeixen.

Sobre l'anorèxia i la bulímia, el discurs esperat d'acord al pensament neoliberal, no relacionaria factors externs com factors causals d'estes psicopatologies, no obstant podríem trobar implícit l'associació de les xarxes socials en estes. També una major incidència entre les xiques de problemes relacionats amb la imatge i l'alimentació.

De la mateixa forma, l'ansietat i la depressió es relacionarà amb factors psicològics i subjectius i no amb l'estil de vida al qual ens espanta la nostra societat, ni a altres factors relacionats amb els mandats del neoliberalisme. S'espera trobar molts casos d'ansietat, i les experiències de la joventut es connectaran amb la bibliografia.

Sobre el consum de substàncies esperem trobar una normalització de les drogues legals, alcohol i tabac, i de begudes cafeïnades, així com el consum regular d'estes. No preveiem que les i els entrevistats relacionen estes primeres amb una cultura social que normalitza el consum d'alcohol i tabac, ni les últimes amb l'elevada necessitat enèrgica i imperiosa en el context neoliberal de productivitat i èxit individual. Esperem un discurs de problematització de les actituds de les persones drogodependents però no del seu context social i econòmic, i per últim, sobre els psicofàrmacs, no s'espera molt de coneixement sobre este ni tampoc un consum elevat degut a les edats dels entrevistats.

En quant a les xarxes socials, s'espera un pensament ambivalent en el que es presente una possible relació insana o efectes nocius en la persona però un ús habitual d'estes, esta dissonància cognitiva i la visió neoliberal de responsabilització individual dels problemes que afecten a l'individu, conformaran també arguments sobre aspectes positius de les xarxes socials. També es relacionaran amb el consum i les compres i amb problemes amb el físic de les xiques.

Per últim, sobre les operacions estètiques i el culturisme i cultura *fitness*, s'espera un discurs que realce la importància de la llibertat de l'individu, sense anar més enllà de les causes i conseqüències socials d'estes pràctiques.

6. METODOLOGIA

Els testimonis dels nostres joves no ens poden indicar si les patologies mencionades a este treball són efectivament símptomes de l'època neoliberal, perquè estes experiències i els discursos que poden existir entorn a elles, ja es contextualitzen en el neoliberalisme actual. Partirem de la hipòtesi principal de que les qüestions tractades són part d'una simptomatologia contemporània, des d'ací s'analitzarà quin és el discurs de la joventut, si este correspon o no a una ideologia neoliberal, entès el concepte de ideologia com el conjunt de creences pròpies de l'educació capitalista tardana, i no tant com les idees o valors polítics que normalment caracteritzen el que es sol expressar com "ideologia". Ens interessa analitzar els discursos un per un, preguntant sobre les distintes concepcions definides al treball per saber les opinions dels joves. Si estos representen els valors neoliberals del nostre temps, o si per el contrari, els seus discursos són subversius i transgressors amb el model de vida que estableix la nostra societat, econòmica i social.

Considerem la joventut com un grup poblacional rellevant en esta investigació, seguint l'argument de Gallano (2019) i alguns estudis com el de Bastán (2018), de que els joves són susceptibles a absorbir els valors neoliberals moderns.

La tècnica emprada és l'entrevista oberta, que es va realitzar a partir d'un qüestionari semiestructurat. (Taula 1)

L'entrevista oberta pretén investigar com l'entrevistat o entrevistada construeix el sentit i el discurs sobre l'objecte d'interès, més que els fets objectius. L'interès es troba en

comprendre com la persona construeix una història, quin rol pren al contar-la o quin vocabulari o termes utilitza.

Taula 1

Qüestionari semiestructurat per dimensions

Consumisme i formes d'oci				
Què fas per a divertir-te?	Què requereixes per fer estos plans?	Com són els teus hàbits de consum?	Com creus que són els hàbits de consum de la resta?	Per què creus que són així?
Xarxes socials				
Quina és la teua opinió sobre les xarxes socials?	Quines xarxes socials utilitzes més i per a què?	Quins efectes creus que produeixen?	Com creus que t'afecten a tu?	Com creus que afecten a la resta?
Substàncies (legals, no legals, psicofàrmacs, begudes cafeïnades)				
Què prens d'estes substàncies de forma diària?	Per què ho fas?	Quan estàs estressat/estresada què fas?	Què penses de les persones drogodependents?	
Depressió i angoixa				
Com definiries l'ansietat?	Conèixes a algú o tu mateix/a l'has experimentada?	Per què creus que es dona?	Com afecta l'ansietat en la teua vida quotidiana?	Per què creus que es dona la depressió?
Anorèxia i bulímia				
Com és la teua relació amb el menjar?	Per què creus que és així?	Com definiries l'anorèxia?	Per què creus que es dona?	
Operacions estètiques, culturisme, cultura fitness				
Com et sents respecte al teu físic?	Què fas per sentir-te bé amb el teu cos?	Si es menciona que van al gimnàs, per què vas decidir anar al gimnàs?	Què opines del culturisme?	Quina opinió tens de les operacions estètiques?

Font: Elaboració pròpia

La mostra que s'ha escollit ha sigut intencionadament diversa.¹ S'han realitzat un total de nou entrevistes. Els perfils estan constituïts per cinc xics, quatre xiques, i una persona no binària, totes amb estudis superiors o cursant-los, d'entre 20 i 24 anys d'edat. Es buscava una diversitat en qüestió de gènere, estudiants en contacte recent amb una institució acadèmica i amb altres estudiants de la seua edat, i una cohort que tinguera característiques generacionals de cultura i socialització similars.

Els perfils també pretenien representar de la forma més rigorosa i diversificada possible les variables d'autoubicació ideològica i de classe social subjectiva. En la següent taula es presenten els perfils constituïts:

Taula 2.

Perfils de les persones entrevistades i variables.

Perfil	Gènere	Classe social subjectiva	Autoubicació ideològica
Perfil 1	Home	Mitja	2
Perfil 2	Dona	Baixa	2
Perfil 3	Home	Mitja	1
Perfil 4	Dona	Mitja	6
Perfil 5	Home	Mitja	4
Perfil 6	Dona	Baixa	1
Perfil 7	Home	Mitja	7
Perfil 8	Dona	Mitja	9
Perfil 9	No binari	Baixa	3

Font: Elaboració pròpia

El tractament de les dades es va dur a terme a través del software Atlas.ti, i ha seguit la següent freqüència: primer es va realitzar la transcripció de les entrevistes; es van realitzar grups de documents amb les variables xic, xica o no binari, classe mitja o baixa i esquerres o dretes; també codis amb subcodis: anorèxia, ansietat i depressió; amb els

¹ La selecció duta a terme pretén complir certes condicions de selecció sociodemogràfica per tal de garantir la presència de diversos perfils, no obstant, este estudi no es quantitatiu, i per tant, la nostra mostra no es representativa.

següents subcodis: causes ansietat, experiències ansietat, relaxament i causes depressió; diners hobbies, diners social, formes d'oci, gimnàs i culturisme, hàbits de consum; hàbits de consum de la resta, que inclou els subcodis: consumisme, consumisme dependent, consumisme en joves, iPhones, oci i roba; identitat en la roba, operacions estètiques, relació amb el físic, relació amb el menjar; substàncies, que inclou: alcohol o altres substàncies, opinió drogodependència, per què de substància diària i substàncies diàries; i per últim, xarxes socials amb els subcodis de: apps xarxes, efectes xarxes i opinió xarxes. Esta codificació es va dur a terme per crear cites, que després s'analitzaren i ficaren en comú filtrant els grups de documents, per observar com afectaven les variables a estes.

6.1 Estratègies metodològiques

Per a dur a terme l'entrevista oberta semiestructurada es va fer ús d'un qüestionari en la producció del qual es van plantejar diversos reptes metodològics. Les problemàtiques socials involucrades en les entrevistes resulten objecte de debat social entre la joventut, per això es va preveure que algunes d'estes persones no voldrien expressar opinions que podien resultar políticament incorrectes, en un àmbit formal com pot ser una entrevista amb una persona que no coneixen prèviament sabent que els seus pensaments representarien les opinions dels grups socials dels quals es consideren part. A més, consideràvem també que les preguntes redactades podien resultar incòmodament personals, encara que s'aconseguira crear entre l'entrevistadora i els interlocutors un ambient de comoditat i confiança. Per exemple, per obtindre informació sobre l'arrel de les inseguretats dels joves i també dels discursos que ells i elles produeixen front a esta, es dissenyaren preguntes com “Com et sents abans i després de menjar?” “Per què creus que és així?” “Quina és la teua relació amb el menjar?” “Com et sents front al teu físic?” o “Què coses fas per a sentir-te bé amb el teu cos?”. D'esta forma vam poder localitzar casos de joves amb problemes amb l'alimentació i inseguretats per el pes, que preguntant simplement per anorèxia o bulímia no havèrem trobat. Altra estratègia que vam emprar per aconseguir soltar les opinions personals, possibles estigmes, o pràctiques que no volien mencionar-se, va ser preguntar per la resta de la gent. Alguns exemples són “Com creus que són els hàbits de consum de la gent?” o “Com creus que afecten les xarxes socials a la gent?”

També vam intentar que les preguntes no pogueren produir biaixos, tenint molta cura en que la formulació d'estes no implicaren possibles tints intencionals en relació amb la cerca de la ideologia implícita en els seus discursos. Per últim, al moment de presentar la investigació, tampoc es va mencionar el concepte de neoliberalisme per no influir en el discurs ni generar un major caràcter ideològic o polític en les respostes, sinó que es va definir com un treball que estudia “les pràctiques de consum, oci i xarxes socials, així com les pràctiques socials i contemporànies que afecten a la joventut”.

7. ANÀLISI DE RESULTATS

7.1 Presentació de resultats

A continuació es presentaran les idees principals, les opinions, pensaments i sentiments que els joves han compartit amb nosaltres sobre cada dimensió.

La primera d'estes dimensions és el consumisme, de la qual va sorgir l'objectiu de conèixer quines són les formes d'oci de la joventut, la necessitat o no de recursos econòmics per a dur a terme estes activitats i la seua perspectiva sobre els hàbits de consum propis i de la resta. Entre les formes d'oci dels i les entrevistades, trobem que majoritàriament els agrada quedar amb amics i amigues. Els plans que solen fer amb el seu cercle d'amistats són anar a sopar, dinar, berenar o simplement anar “de cerveses”, també anar de festa, fer rutes, passejar i jugar al futbol. Algunes respostes menys populars però no per això menys representatives són anar de compres, i per altra banda, viatjar. Les activitats que fan en soledat són: dibuixar, fer esport, vore series o pel·lícules i jugar a videojocs.

En quant a la pregunta de si requereixen diners per fer estos plans, totes les joves ens contestaren que sí, sobretot per als plans amb els seus amics. Les dos persones autosituades més a la dreta, ens expressaven que este no era imprescindible. Un d'ells assenyalava que li resulta més necessari els diners en les activitats que realitza ell soles que en aquelles relacionades amb la socialització. Una de les entrevistades, autoubicada a l'esquerra i de classe baixa reconeixia que els diners la cohibeixen de fer certs plans amb amics i que són causa d'aclaparament i ansietat.

Sobre els hàbits de consum personals les respostes ens expressen majoritàriament que els seus hàbits són responsables o són més responsables que abans, no obstant es permeten alguns capritxos, i reconeixen gastar més en èpoques estressants.

En el que més gasten és en socialitzar (anar a dinar, sopar o anar de festa) o en roba, en un cas concret una despesa principal comentada és la carrera universitària. Per obtenir informació més concreta preguntàrem sobre la compra de peces de roba, tres persones ens parlaren de la roba de segona mà a través de Vinted, mercadets o heretada, altres ens comentaren que compraven entre 2 i 4 peces a l'any.

Sobre els hàbits de compra de la resta trobem una tendència clau, encara que tots els entrevistats i entrevistades coincidien en que el consum de la resta és molt elevat, les persones autoubicades a l'esquerra responien que estos hàbits són propis del sistema social, utilitzant conceptes com “societat consumista”, “estructura”, o “consumisme fugaç”. Les persones autoubicades a la dreta explicaven el consumisme per la variable d'edat i joventut, argumentant que els joves som els que gastem més per l'educació donada i la situació vital, o depenent del poder adquisitiu i els hàbits de la pròpia família.

La següent dimensió és la de les xarxes socials. Els objectius eren conèixer les opinions de la joventut sobre estes i els efectes negatius que podien observar, també si eren majors que els positius tant en la resta de persones com en ells i elles mateixes. A més, ens interessava conèixer quines aplicacions utilitzen més i per a què.

L'opinió de les xarxes entre els entrevistats i entrevistades era majoritàriament negativa. Algunes de les paraules o conceptes utilitzats per descriure el seu pensament sobre estes foren: “falsetat”, “superficial”, “addicció” i “estímul ràpid”. Només ha hagut una persona que haja parlat d'elles en termes d' ”aprenentatge” i “ajuda”. No obstant, la majoria considera que sí que té efectes positius, però que hi ha missatges nocius en elles, que poden provocar comparacions perilloses, cosificacions dels cossos, problemes físics com dolor de cap i problemes d'atenció, pèrdua de temps valuós, canvis en la socialització, poques ganes de treballar, i per últim, la necessitat d'utilitzar-se de forma més privada o regulada per a tindre efectes positius.

Les aplicacions més utilitzades són WhatsApp, Instagram, Twitter i Tik Tok. Quatre de les persones s'havien llevat recentment la majoria d'estes aplicacions per que sentien

que estaven consumint el seu temps sense voler o no estaven còmodes consumint el seu contingut.

En quant a la dimensió de substàncies, es preguntava per quines d'entre drogues legals, no legals, psicofàrmacs, o begudes cafeïnades, es consumien diàriament. Les respostes es dividien entre cafè o ninguna. Una de les persones ens va contar que beu una energètica diària en època d'exàmens o al eixir de festa, i altra a més de cafè diàriament, fuma aproximadament 30 cigarrets diaris. Quan preguntem el per què d'este consum de cafè o energètica, tres persones ens diuen que per hàbit i que no els produeix ningun efecte, i els altres tres que per “espavilar-se” o ser “una persona funcional”

En quant als psicofàrmacs la majoria ni tant se vol n'havia sentit parlar, només una persona havia pres dues vegades en la seua vida Diacepam, receptat a l'hospital, per amainar dos atacs d'ansietat. A altra persona li van receptar Zolpidem de xicotet per al TDAH però mai en va consumir.

Sobre l'alcohol, tres de les persones no consumeixen, i les raons són per mantindre's despert en una festa, per soltar-se, evadir-se, però sobretot perquè estan en un context social en el que es beu.

Per últim, vam demanar que ens digueren la seua opinió sobre les persones drogodependents. Les respostes en esta qüestió son bastant variades, la tendència de les persones més ubicades a l'esquerra és la de mencionar els estigmes en joc, els tabús, i considerar l'addicció com “un problema de la societat” així com la importància de les “situacions delicades” i del “context social” de les persones que la sofreixen. Les persones que es situen més enmig ideològicament no acaben de comprendre les raons o les apunten cap a un consum irresponsable. Entre les persones de dretes trobem més diversitat, una de les entrevistades les defineix com persones en situacions males emocionals, familiars i socials però que també poden ser persones amb gran poder adquisitiu mentre que altre comenta que és necessari no evadir-se dels problemes i gestionar les emocions sinó és soles, amb ajuda d'un terapeuta.

En relació amb l'ansietat i depressió, vam denotar que la majoria de les xiques i la persona no binària tenia o havia patit ansietat, així com els xics que més a l'esquerra es posicionen. Només tres dels i les entrevistades no havien patit mai ansietat. Les experiències recopilen comparacions, preocupació pel futur, preocupació pels diners,

por a no ser suficient, pressió per ser productiu o productiva, necessitat de destacar i ser bona persona, i es dona sobre tot en allò acadèmic però també interpersonal.

Vam preguntar a tots i totes per què creien que es donava l'ansietat, la majoria apuntava cap a la pressió social i la falta d'educació per gestionar les emocions.

Sobre les possibles causes de la depressió la majoria responia que era per causes psicològiques o subjectives, i les respostes relacionades amb possibles causes socials eren la falta de fe en un Deu que done sentit a la vida, o per una “neblina de pessimisme involuntari”.

També vam preguntar quines activitats realitzaven o què feien quan tenien ansietat o estrès. Les respostes foren: prendre l'aire, eixir a passejar, escoltar música, intentar pensar en les solucions o vore les coses d'altra forma, fer yoga, escriure, dibuixar. Una de les entrevistades ens va confessar que encara que no li agradara, en moltes ocasions simplement es quedava enganxada al mòbil per a no pensar.

En quant a les causes de l'anorèxia les respostes es relacionen amb les xiquetes i xiques joves, i expressen la importància de les comparacions en les xarxes socials, comentaris de altres dones o familiars, no saber ni poder lidiar en els canvis físics de l'adolescència, la creença social de que has de ser desitjable, i canons de bellesa i cossos primos que resulten hegemònics. Sobre la relació amb el menjar s'ha trobat que més de la meitat dels entrevistats i entrevistades han tingut problemes amb l'alimentació. Excepte una persona, tots han tingut o tenen mala relació amb el seu físic.

Sobre el culturisme absolutament totes i tots els entrevistades tenien una visió d'esta pràctica vinculada a l'obsessió i la mala salut, a més, més de la meitat dels joves coneixien l'ús d'anabolitzants en esta pràctica. Sobre la cultura fitness i el gimnàs, varies persones comenten que els dona vergonya anar al gimnàs per com els altres els puguem vore, altra que requereix d'anar amb un acompanyant, altra que opina que hi ha gent que va només per a que la resta el veja, i altres persones comenten que per horari i falta de temps no acudeixen. Els entrevistats que més s'ubiquen a la dreta denunciaven que el apogeu del missatge d'acceptació de cossos grossos podia fer que les persones amb sobrepès s'acomodaren en una situació de mala salut.

Per últim, demanarem opinions sobre les operacions estètiques. Encara que la majoria coneixia a grans trets quines són les causes d'estes (canons de bellesa, xarxes socials i

filtres, influencers amb retocs facials...), s'afirmava que cada persona és lliure de fer el que vullga, excepte una de les entrevistades que ens va comentar que estava totalment en contra, i ens va parlar sobre l'efecte que tenia el feminisme d'elecció en les operacions estètiques.

7.2 Anàlisi

En este apartat ens centrarem en l'anàlisi de les idees presentades, en les tendències, en la connexió o no connexió d'estes amb la bibliografia i la presència d'ideologia neoliberal per dimensions, ja que l'interès de la investigació no només es troba en el contingut i respostes de les dimensions desenvolupades, sinó també en aquelles variables independents conformades pel criteri de composició de la mostra. Per a la formulació de l'anàlisi d'estos resultats a partir d'estos dos eixos, dimensions i variables, primerament es desenvoluparà un anàlisi per dimensions, i després un anàlisi per variables.

L'anàlisi per dimensions és important perquè ens permet descobrir quines àrees de pensament dels joves estan més influïdes per la ideologia neoliberal, i quines no ho estan tant. En este apartat no es consideraran les variables dels joves i simplement es tractaran a les persones entrevistades com un conjunt que representa la joventut valenciana. Les dimensions per ordre d'anàlisi són: consumisme, xarxes socials, anorèxia i bulímia, culturisme i cultura *fitness*, substàncies, ansietat i depressió, i operacions estètiques.

Seguidament a este primer anàlisi per dimensions, es durà a terme un anàlisi de les tendències que s'han pogut observar en relació a les variables de gènere, classe social i autoubicació ideològica.

7.2.1 Neoliberalisme per dimensions

Consumisme:

En la qüestió del consumisme hem pogut advertir que la majoria no perceben els propis hàbits de consum com irresponsables o negativament malbaratadors, però sí els de la majoria. Hem vist, en connexió amb la bibliografia, que el consum d'objectes o productes pot augmentar en situacions d'estrès o ansietat.

“Sí, siempre me ha pasado que siempre que he estado estresada o he tenido épocas en las que pues no sé, anímicamente no estaba muy bien y tal, sí que suelen ser las que más compro, no lo sé por qué, bueno, sí que lo sé, es porque puedo sentir ese alivio de estar... pues esperando el pedido o tener ropa nueva y es como que me sube un poco de ánimo.” (Perfil 4)

“Ahora que estado con el trabajo y todo muy malos sobre todo porque creo que como he tenido un nivel de vida muy estresante, últimamente eso me ha llevado a comprar cosas (...) Los momentos en los que estoy libre que eran muy pocos (...) es como buscaba como darme algún tipo de premio o algún tipo de esto porque estaba con ansiedad, cansada y sin saber qué hacer.” (Perfil 2)

Esta qüestió connecta en la línia desenvolupada en el nostre marc teòric sobre la venda d'emocions i sentiments, en este cas, podríem dir, d'alleugeriment d'estrès i d'augment de serotonina o calma, que el mercat del capitalisme neoliberal ens ofereix.

També vem una relació de l'objecte de consum amb la identitat dels joves. Este aspecte es reflecteix de forma molt concreta en la qüestió de la roba. La roba com a producció d'identitat connecta també amb la importància de la imatge, *leimotiv* constant que anirem veient al llarg de l'anàlisi de les entrevistes.

“Ahora mi forma de vestir es más literalmente como que ahora yo... como que ya me he conocido a mí mismo, ya me he descubierto y la ropa que llevo es en función de este yo que soy ahora, que es ropa cómoda ropa así más alternativa, ¿sabes? No una estética tan marcada, sino ser yo mi propia estética, no dejar que nada me defina, ponle.” (Perfil 3)

“Per a sentirme millor en el meu cos? Eh...Buscar quines peces de roba me fan vorem millor en el espill, el dir vale en esta silueta estic mes cómoda, però per això perquè dic vale açò entra en la idea que tinc de com me vull presentar.” (Perfil 6)

“Vestir el estilo que me gusta me ayuda muchísimo pero porque creo que ahí está el encanto de una persona muchas veces al final y lo que te hace atractivo y lo que te hace ser tu, tu forma de existir.” (Perfil 5)

De fet, trobem que al preguntar per allò que creuen que més consumeixen les persones del seu voltant, la majoria respon que són peces de roba.

Xarxes socials:

Les xarxes socials també s'han convertit en productores de consum a través d'esta influència d'usuaris amb més seguidors, i també de la publicitat que vem en elles.

“Ahora mismo me sirven como influencia (...), hace poco quería una base de maquillaje. ¿Qué hice? Ir a Tik Tok y mirar las bases que había y entre ellas pues elegí un de Catrice que era una replica de una de Charlotte Tilbury. Lo utilitzo básicamente para eso, efectos positivos que me influencia porque soy una persona que me gusta mucho consumir ropa maquillaje. Entonces me gusta ver lo que las demás se compran y yo pues si me lo puedo permitir y me apetece o lo quiero pues lo compro.” (Perfil 4)

Sobre les xarxes socials podríem confirmar que no es compleix una de les hipòtesis que presentàvem del discurs dels joves. Algunes de les persones consideren que les xarxes són nocives en funció de l'ús que nosaltres fem, però està bastant generalitzat que els efectes negatius de les xarxes socials són deguts a les xarxes mateixes. En el primer tipus de discurs trobem de nou la idea de responsabilització de les accions, tan arrelada que en ocasions els discursos resulten contradictoris.

“Lo veo más efecto negativo para las que son más pequeñas, las que pues igual en algún momento nos puede tocar que estamos más inseguras, pero yo creo que de por sí, cualquier persona puede subir una foto en bikini o poder subir su viaje que no es esa persona, no es culpa de la persona que sube el viaje o la culpa de la persona que sube una foto en bikini, es parte con la que la persona que lo ve, pues igual, pues tendrá sus complejos y pues eso, o sea, creo que son negativas, pero depende de para quien lo consume, o sea que no son tanto el hecho de que hayan redes sociales, sino que tú estés mal y te afecten de una forma” (Perfil 4)

En línia amb açò, el cas d'un entrevistat resulta clau. Este jove ens expressa el seu gust per l'ús de les xarxes, quan aprofundim en les raons aconseguim recopilar una idea determinant:

“Para mí personalmente sí que han sido más positivos pero porque quiero decir, pero porque me gustan, me gusta subir, pues yo es que lo subo todo, pero porque me gusta a mí subirlo todo. Me siento a gusto y me gusta tener ahí, pues yo que sé mi feed todo ahí bien cuidado todo bien bonito. (...) A mi me sube más la autoestima porque es algo que me... es que me gusta (...) igual antes si que era un poco más por aceptación de los demás sí que es verdad, porque al final era más joven más tal, ahora ya si que subo prácticamente lo que me da la gana. (...) La verdad es que me encanta, me encanta irme de viaje y subirlo todo. (...) Porque al final tú estás viendo una vida, que no es real de la gente es decir, por ejemplo, yo lo que subo de mi vida, no tiene nada que ver con mi vida real. Yo solo subo lo bueno cuando me voy de viaje cuando se va de fiesta con amigos y tal, entonces es que es un 5%, un 10% de mi vida.” (Perfil 5)

En les xarxes el que trobem és una versió del subjecte que es ven a la resta, la imatge de la pròpia empresa que és l'individu. El mandat neoliberal de ser la millor versió d'un mateix produeix que constantment ens comparem amb l'altre. El imperatiu de felicitat

es reconegut a aplicacions com Instagram, on només es pot *postejar* alegria, èxit i diversió. Totes les joves han reconegut este efecte en ells mateixa o en la resta.

“Esta presión constante de tener que proyectar una imagen o proyectar la imagen que crees que la Peña puede querer que tu proyectes es como un poco agotador porque al final parece que si no tienes redes sociales, no eres nadie o no tienes presencia en el mundo tienes que estar todo el rato enseñando lo que haces y quién eres para demostrar que eres alguien.” (Perfil 1)

Estes comparacions van més enllà. La majoria de joves relaciona les xarxes socials amb l'anorèxia o bulímia, tant com a possibilitat de causa com la rigorosa certesa de l'experiència.

“Ahora bien en su momento muy mal, en su momento por lo mismo por tema de comparaciones con gente y todo yo empecé a entrar en un bucle en el que yo siempre he comido. ¿Qué pasa?, que luego vomitaba, entonces es como que a ojos de todo el mundo se tardan, o sea tardaron muchísimo en darse cuenta.” (Perfil 2)

“La verdad es que hace unos años, si que era peor, en el sentido de que sobre todo tenía TikTok y yo... me salían un montón de chicas, por ejemplo en bikini y tal y sí que ahí tuve una etapa un poco dura en el sentido de que adelgacé mucho y todo. (...) en base a eso bueno, cogí la bacteria del estómago, estuve mala muchos meses. (...) Por ejemplo, no desayunaba hasta 3 horas después porque estaba...solo bebía agua... hacía dietas de fruta. Entonces al final yo de por si no estaba cómoda porque nunca era suficiente. Y me mataba a hacer ejercicio en ayunas, que era horrible entonces osea, no lo vuelvo a hacer porque soy consciente de que estaba mal, en el momento también lo era, pero me daba igual.” (Perfil 4)

Encara així, ens toquem de nou amb contradiccions en el moment en el que preguntem per les possibles causes a la persona de la cita anterior:

“No conozco a nadie que haya tenido. No sé, la verdad, no sé por qué puede pasar. Supongo que por algo psicológico segurísimo.” (Perfil 4)

Anorèxia i bulímia

Llevant algun cas com el d'esta entrevistada, la majoria de joves consideren l'anorèxia com un problema que es dona arrel de la pressió de la societat sobre les dones i xiquetes, que en alguns casos es virtualitza a través de comentaris de familiars propers.

“Els trastorns alimentaris passen per lo que he dit de que el valor el nostre valor com a persona, la gran part que se li fica al nostre físic, es que ho he mencionat pero es que és

una cosa molt gran i molt greu, que tantíssima part de lo que vals i lo que tu t'aprecies i com t'aprecien els demes siga per el teu físic.”(Perfil 6)

“La anorexia lleva existiendo toda la vida y tenía expresiones muy diferentes a 100 años que ahora, pero hoy en día es: tienes la imagen idealizada de la mujer delgada. Y es objetivo vital que llegues. Por qué crees que se da? Porque se mete a presión. (...) esto viene desde la infancia hasta adolescencia, cuando te has pasado toda la vida (...). sobre todo las mujeres (...) escuchando que dentro de todos los propósitos vitales que podrías tener, ser deseable probablemente sea el mejor, sin ningún tipo de medición al respecto de cómo se transmite esta idea, se hace de forma muy agresiva, especialmente en niñas. claro cuando eso lo combinas con: ‘vale estar delgada es una de las expresiones más deseables dentro de la figura femenina y tengo que ser delgada a cualquier costa’.” (Perfil 9)

També podem connectar la bibliografia amb un punt molt interessant que ens relata una jove.

“Los cambios físicos. Yo era muy delgadita, era un palito y qué pasa que luego deje de serlo y claro, te asustas, te asustas porque dices tengo tetas, tengo de repente cuerpo más grande, mis amigas no. Otra cosa que a mí también es lo que me ha pasado siempre el notar que yo era enorme que mis amigas eran súper chiquititas, que tenía la regla que me crecía todo y era como joder en plan no sé cómo lidiar con esto, de repente un cuerpo que no, que no soy yo, que me veo gigante y no quiero ser así, por lo tanto, ¿Qué es lo que me hace a mí ser gigante? Comer. ¿Qué voy a hacer? Pues no comer. Eso creo yo que es por lo menos y del entorno que yo conozco que ha sufrido lo mismo es eso chicas que se han topado, sobre todo a mí, cercanas mías, que se han topado con cuerpos de repente súper voluptuosos” (Perfil 2)

I és que, com s'expressava al marc teòric, estes modalitats simptomàtiques poden sorgir sobretot en la pubertat on el cos canvia i comença a despertar mirades lascives, sexualitzades dels cossos de les xiquetes a ulls d'una societat que cosifica sexualment i de forma constant el cos de la dona.

En línia amb aquesta idea de la pressió social per un estàndard de bellesa percebem a partir de les experiències dels joves, que encara que sobretot es dona en les xiques, resulta bastant transversal, ja que la majoria s'han vist en algun moment influenciats i afligits per l'influx dels canons i les imatges bombardejades de cossos hegemònics per part de la publicitat i la televisió.

“No me aguanto. No me aguanto. Yo tengo... yo tengo una dismorfia corporal bastante severa. De... yo me veo al espejo y no me reconozco. También es verdad que aquí hay

varios factores, en primer lugar yo dissocio, de... no tengo un constructo de identidad muy bien formado, más allá de eso no voy a decir odio porque no me genera odio, pero tengo un rechazo muy visceral a mi propia forma física.” (Perfil 9)

“Es això, me veig en les caderes super amples, en els muslos super amples, per al cos que tinc, un cos que se veu més flaquet. Però es això seguisc en la idea de que quan mes flaquet sempre millor i jo realment se que no és aixina, però es això, a vegades es inevitable comparar-se i si que ho he de treballar un poc, perquè si que m’agradaria vorem còmoda en molts tipus de roba i de moment n’hi han peces de roba que no me fi-co.” (Perfil 6)

“Pues sigo teniendo a veces problemas como para percibirme como soy físicamente porque siempre me he visto muy delgado y me he acomplejado por eso.” (Perfil 1)

“Pero sí que hay veces que tienes bajones, como joder hay veces que te miras y dices que soy el mismo niño gordito bajito que era hace 10 años (...) Me encantaría estar mazado y tener mi tabletita o tener más espalda sobre todo, sobre todo más espalda, eso es un complejo heavy que tengo de espalda, pero no, no estoy obsesionado para nada. Antes si que lo podía llegar a estar, pero tampoco hacía nada para cambiarlo.” (Perfil 5)

Resulta interessant escoltar els casos dels xics perquè sembla bastant actual que la pressió per assolir este estàndard de bellesa s’haja estès i deixi de ser una qüestió de gènere per convertir-se en una mandat social: ser perfecte, ser sempre més del que ets, no conformar-se amb el que tens i treballar per aspirar a ser millor cada dia. Guarda relació amb la qüestió de la imatge, que cobra màxima importància en esta etapa històrica i social en la que vivim, amb el creixement exponencial de l’ús de la tecnologia i les xarxes, però també amb el imperatiu de felicitat que pretén dissimular i ocultar els problemes socials en les propietats d’allò individual. La imatge de la felicitat. Somriure en la foto.

Culturisme i cultura *fitness*

Sobre esta estandardització de la necessitat de ser bell en els homes, una de les nostres entrevistades ens ofería la seua opinió sobre quines són les arrels del culturisme.

“Yo creo que en los últimos años pues a lo mejor a los hombres sí que se les ha exigido más, ¿no?, el tener un cuerpo más atlético. Pero vamos, que un hombre de toda la vida, un hombre de los 80, un hombre de los 90, con su barriga cervecera feliz era el más atractivo de los del mundo, ¿no? O un gordisano, como se dice ahora. Pues yo creo que los hombres también están empezando a tener ahí un estigma social de salud del cuer-

po, tengo que estar bien y estar sano y ser atractivo para las mujeres, pero yo creo también que es para sentirse ellos bien consigo mismos. (...) Yo, por ejemplo, con mis amigas o mi círculo de amigas, yo no digo madre mía este que barriga gordinflona (...) Pero yo soy consciente que cuando un chico, cuando te das tú la vuelta en una playa y te ven alomejor tus muslos más gordos, o tus muslos con celulitis, (...) si que comentan y dicen esos comentarios tan feos pero nosotras, yo creo que en una inmensa generalidad no somos más afables porque sabemos que esa crueldad duele.” (Perfil 8)

És clau esta visió. Les dones són educades per observar-se a través de la mirada masculina, però els homes també. D'esta forma, els homes no estan preocupats per atraure a les dones, no és esta la raó de la seua inquietud i mobilització per apropar-se a l'estàndard masculí. Estan preocupats per agradar al seus congèneres, sense importar la seua sexualitat, perquè tindre cossos atractius els proporcionarà el respecte de la societat, i per què no? Dones atractives i joves, en el cas dels homes heterossexuals, i esta és una ensenya d'èxit tant com ho és tindre capital social, econòmic o cultural.

“Y es como vale, tienes que encajar dentro de este canon hegemónico de masculinidad, que es estar hiper mega cache, pues tienes que engordar, tienes que ir al gimnasio, tienes que hacer deporte” (Perfil 1)

“Siempre he sido el niño redondo de clase. Hasta los 15 más o menos. Donde mi transición al deporte fue llevar un régimen tanto alimenticio como de deporte de fisioculturista durante cuatro años consecutivos. Pasé de pesar 100 kilos a pesar 60, mientras podía levantar 150. De... claro, esto me derivó a algo muy diferente de... se genera una relación con el deporte muy mal sana donde necesitaba perfección. No veía el deporte como herramienta de auto mejora, sino herramienta, como... veía el deporte como la herramienta con la cual castigar el cuerpo que no quería y a consecuencia de eso se convertía... bueno, no se convertía, iba perdiendo de lo que no me gustaba.” (Perfil 9)

Les opinions sobre el culturisme són realment paregudes, la joventut condemna el culturisme com una pràctica insana, obsessiva i que produeix un resultat innatural. La majoria mencionen l'ús d'anabolitzants, denunciant els problemes de salut que poden provocar. Alguns van més enllà i el relacionen amb problemàtiques socials, com el fet que xiquets de 11 o 12 anys, encara en creixement, s'obsessionen amb la pràctica i no aconsegueixen eixir d'ahí. Una dels entrevistades ens explica la seua opinió i l'element social de masculinitat subjacent en esta pràctica, d'una forma que connecta de forma clara amb tot el estret de la bibliografia:

“El culturismo natural en ese aspecto de simplemente rendirle culto al cuerpo a través de la expresión física, (...) simplemente convertir de tu cuerpo en otra expresión de arte

como quien baila como quien canta de hacer del cuerpo arte. El problema es todos los tintes que tiene. Hay una muy clara inclinación a la supremacía de la figura masculina. (...) El increíble desgaste psicológico que produce esa forma tan alienante de funcionar (...) Hay gente que utiliza el culturismo y en general cualquier expresión de querer generar musculatura como una reafirmación de su propia masculinidad sin tener bien revisionado que aspectos quiere realmente llevarse y que no como persona. Lo que lleva expresiones un poco más agresivas a comportamientos más disidentes entre hombres y mujeres. (...) Estas habituado a levantar mucho más peso que tus congéneros ni que mencionar mujeres y estás muchísimo más habituado a creerte, que eres lo mejor que ha tocado la sombra. Claro lleva a consecuencias sociales muy arraigadas, (...) Un niño de 24 años que (...) no tiene otra forma de reafirmarse en su postura como hombre más allá de la expresión violenta de su propio cuerpo. (...) Tú cuando te pinchas o cuando tomas literalmente te crees el rey del mundo tiene sensación eufórica, estás que te lo comes todo. Claro con 20 años esa es una sensación muy mala.” (Perfil 9)

A més, dos dels entrevistats desterren el component d'aparença prestigiosa i d'autosuperació des de la mirada social, que proporciona el culturisme però també el fet d'anar al gimnàs.

“Creo que el culturismo es algo como más no aspiracional, sino como de ver que alguien es culturista y decir buah, se lo ha currado, como ‘esta persona que fuerza de voluntad que persistencia’ que más que el hecho de algo aspiracional de quiero ser así.”(Perfil 1)

“La gente lo único que va es socializar, que también está muy bien, pero no sé veo como una corriente un poco falsa de que en verdad lo hago más porque la gente me vea que hago deporte, más que por que me guste a mí hacerlo, sabes esa versión de ‘eh voy al gimnasio como el resto de mis amigos. Mira, voy a estar haciendo deporte como el resto’” (Perfil 7)

En relació amb açò, dos persones ens expliquen que els dona molta vergonya anar al gimnàs, i altra que no pot anar soles. La por a no ser suficients en un àmbit on hi ha esta sort d'elitisme de superioritat que enalça la perseverança del cult al cos podria ser una explicació.

“Vull entrenar ixa força i vull millorar-la, per això m'he apuntat però després es com... joder, és que no podré alçar absolutament res, serà vergonyós, després penso, vergonyós per què? Per què anava a ser vergonyós que una persona comence des de 0? Però és molt poderosa ixa vergonya igualment.” (Perfil 6)

Substàncies

Sobre les substàncies, hem trobat que moltes persones beuen cafè diàriament. Quatre dels que ho beuen reconeixen que és per “espavilar-se”, ser funcionals en l’estudi o treball. No parlem de ser productius, parlem de ser funcionals. Els treballs requereixen de substàncies. I altres ocasions, responen a necessitats per no haver pogut dormir la nit anterior.

“El café (...) al llegar a la universidad la primera vez que tuve exámenes. Después de... que te puedo decir después de 30 horas sin dormir. (...) No dormía porque tengo unos hábitos... unos hábitos del sueño horribles y unos hábitos de estudio aún peores. (...) Llegó selectividad y mi consumo de café dejó de contarse en tazas a contarse en termos. Bueno, en termos no, en cafeteras enteras. Y ahí, mi consumo de café se disparó y ya a partir de entonces llevo un consumo habitual (...) de como unos 7 u 8 al día, de base y los días que no tomo café realmente me tomo dos o tres.” (Perfil 9)

Sobre l’alcohol, la majoria reconeix l’element social, contràriament al que s’expressava en una de les hipòtesis. I a més, no recollim informació sobre el consum de substàncies il·legals, potser perquè els entrevistats no consumeixen o bé perquè no ho hagen volgut compartir.

Ansietat i depressió

Quan ens enfonsem en les experiències d’ansietat de la joventut, el que ens trobem és la preocupació i inseguretat de no arribar a les expectatives que s’autoimposen. Allò d’”auto” és relatiu. La ideologia neoliberal marca una idea que es sosté socialment, les expectatives són indissolubles d’este, i quan no assolim estes exigències apareix esta angonya. El següent jove ho expressa de forma precisa:

“Da muchísima ansiedad, porque al final es un estar constantemente sintiéndote la presión de demostrarte a ti mismo de que eres válido a través de eso y en el momento que un día estás cansado y no te apetece hacer nada (...) ya bien este sentimiento de culpa de y si soy un vago y si soy un perezoso y si no valgo para esto y al final todos esos son te generan mucho malestar y mucha ansiedad. (...) Es una presión constante de hay que ser funcional, hay que producir hay que ser productivo, hay que hacer cosas porque si no, no estás aportando nada ni al mundo ni a ti mismo y no eres válido, si no estás todo el día ocupado con toda tu vida haciendo cosas relevantes y produciendo cosas relevantes.” (Perfil 1)

Encara que la majoria reconeix la pressió social, els problemes d’autoestima, i l’exposició a xarxes com causes d’esta ansietat, el que trobem mesclat amb este discurs

és el de la gestió d'emocions per falta d'educació. La gestió d'emocions, com ja s'ha vist, és un concepte clau de la ideologia neoliberal. L'ansietat, com una pandèmia del segle XXI, és produeix, en part, per l'imperatiu d'esta gestió emocional. També trobem casos com el de l'entrevistada següent que direcciona la vista, no tant a la societat, sinó a la seua família:

“Todo lo que sea destacar y ser buena y que me feliciten y todo. El hecho de que no me pase es lo que me genera ansiedad, tipo no llegar a un estándar que me creo. Yo sí que creo que nace todo de lo mismo, de que yo vengo de una familia que es muy... siempre ha sido como muy trabajadora, muy que ha promovido mucho el tema de ser inteligente ser súper... esforzarse muchísimo.” (Perfil 2)

En quant a la depressió, la majoria no ho relaciona amb la societat. El cas d'una entrevistada és paradigmàtic. Ella és creient, i les seues paraules encerten de ple en relació amb una de les causes principals:

“Estar muy nerviosa o tal pero considero que si confío en Dios él me va a dar la confianza para confiar en mí, que al día siguiente me voy a levantar bien, me voy a levantar con él, con energía, con alegría, de otra manera. (...) La depresión sí que va más ligado con un sentido trascendental, ¿no? El hecho de que de que estés deprimido y plantearte por qué estás aquí, qué haces aquí. Yo creo que ahí sí que el factor de que tu vida no tenga un sentido más allá de este mundo, que tu vida gire en torno a lo que hay aquí y no te plantees para que estás hecho de dónde vienes o a qué tienes... A qué aspiras... Y que no encuentres un consuelo mayor que el que hay aquí y un consuelo mayor, un amor más grande que el que hay aquí, pues te lleva a esa situación de tristeza constante, de no saber qué quieres, de no sentirte abrazado, de no sentirte querido, de estar triste sin razón. Entonces yo creo que, a mi juicio estoy hablando, ya te lo he dicho, pero yo creo que en ese sentido cuanto más cerca de Dios esté, cuanto más que querido te sientas, cuanto más amor recibas (...)” (Perfil 8)

I és, com ja hem vist al marc teòric, l'aparició del capitalisme i del positivisme ve de la mà del descens de la fé i la religió, i l'enaltiment de la raó i la ciència. No es pot negar que el sistema de creences dominant del nostre temps és el paradigma científic.

L'absència d'espiritualitat podria ser també una de les causes de l'augment de la depressió, característica d'estos temps.

Operacions estètiques

Sobre les operacions estètiques, la majoria, tampoc totes, dels entrevistats i entrevistades reconeixia les causes socials d'estes.

“Que Marta Díaz se ponga morritos me suda tres cojones, es su dinero, su cara, su vida, que haga lo que quiera. El problema de que Marta Díaz se ponga tetas, se ponga Bótox en los labios, es que la ven 6 millones de niñas pequeñas, de las cuáles, vete tu a saber, cuántas dicen ‘Yo tengo que ser como esta, me tengo que poner tetas y labios y tengo 15 años’. Entonces ese es el problema de las operaciones estéticas, a mi... que cada uno haga lo que quiera, me da igual.” (Perfil 3)

No obstant això, molts acabaven resolvent el seu discurs amb que tota persona és lliure de fer el que vullga, amb esta idea de la llibertat individual, i potser també un tint de feminisme d'elecció, del qual una entrevistada era molt conscient, i de la mateixa forma, es posicionava totalment en contra d'estos retocs estètics.

“Una cosa que vaig vore fa poc es algú dient que no estem fets per a estar mirant-nos al espill tan de temps, que en veritat no tindriem que tindre tanta idea de com mos veiem mosatros mateixa (...) A mi m'agradaria no tindre que estar tot el puto temps pensant en com me veig però es tan difícil actuar aixina o esperar que la gent no actúe aixina en esta societat, tant basada en els físics, es impossible. (...) En esta nova generació de feminisme de ‘estic empoderada, no-sé-què, el meu cos, alliberació sexual’ (...) Osea una cosa és poder sentir-te còmoda en la teua sexualitat i sentir-te còmoda amb el teu cos, i una altra cosa és si no estàs sexualitzada no te sents còmoda o no tens valor... pues igual en les operacions estètiques (...) Esta nova ola de dir: si, esta bé perquè es una decisió pròpia, les operacions estètiques. Es una decisió pròpia, realment? (...) Tu si no tens un espill no te veus, a tu te dona igual com te veges, com te veges no més importa per com pot afectar això en com te traten els demes. Entonces el maquillar-te per a tu, el fer-te una operació estètica per a tu, això es completament fals. Completament.” (Perfil 6)

7.2.2 Neoliberalisme per variables. Tendències

Sobre el requeriment de la necessitat de diners per a plans de socialització, hem trobat que les dues persones autosituades més a la dreta, que a més, responen com a classe mitjana, ens expressen que els recursos econòmics no són imprescindibles per estos plans. També trobem esta tendència quan es pregunta sobre la qüestió dels hàbits de consum de la resta, les persones situades a la dreta assenyalen que estos depenen del poder adquisitiu, els hàbits de la pròpia família, l'educació que donen als joves i la situació vital.

“Porque España no está en una buena situación, entonces siempre veo a futuro. (...) Yo creo que es eso que hay mucha gente que no es consciente de la actualidad. La situación que hay yo creo que sobre todo los jóvenes lo que se nos ha educado es a vivir el momento, disfrútalo porque mañana no sabes lo que pasará en su parte tiene razón, pero es pan para hoy hambre para mañana. Yo creo que tendríamos que buscar el equilibrio. Yo creo que hay mucha gente que despilfarra demasiado el dinero.” (Perfil 7)

Estos pensaments que corresponen a un ideari més neoliberal, ja que no responen a una consciència social dels efectes de la publicitat, d’una estructura que fomenta el consum com a forma d’oci, poden relacionar-se amb una perspectiva menys ampla de les possibles situacions socials que viuen les persones.

“Yo creo que todos y más ahora en estas edades, que podemos tener dinero fácil en el sentido de que por ejemplo, yo trabajo en un catering, no es muy difícil, pues haces unos cuantos eventos y haces bastante dinero y si no tienes una casa de tenerte que pagar un piso o tener que pagarte la universidad o cualquier cosa es dinero que entra fácil y pues es fácil también gastarlo y cosas que necesites también, pero yo creo que todos de por sí, gastamos bastante.” (Perfil 4)

En contraposició a estes idees tenim el cas d’una entrevistada, d’esquerres i de classe baixa, que ens expressa que els diners la cohibeixen al moment de poder fer plans, i que expressa que els diners que ha cobrat li han desaparegut molt ràpid, mencionant el consum de diners que la carrera li crea:

“Sí que es verdad que la carrera me consume dinero y tal y mi vida diaria también, pero no tanto como para gastar todo lo que he gastado y sí que le he notado justo ahora haciendo como que ya acaba el trabajo haciendo retrospectiva y tal, es la vez que más he consumido y no sé en qué, creo que ha sido en comida y en poco más y es eso me da rabia porque se me ha ido el dinero” (Perfil 2)

Les perspectives personals donades per diferents variables produeixen visions contraposades de la pròpia realitat.

Algunes de les persones més posicionades a l’esquerra contemplen este problema de consumisme com una cosa estructural donada per la societat.

“Pues es que no sé porque supongo que está todo estructurado de esa manera. Para que se gaste para que se consuma si la sociedad se hubiese estructurado de una manera en la que nos podemos relacionar sin necesidad de gastar dinero, pues evidentemente esa posibilidad existiría porque es perfectamente posible. Pero se ha estructurado de esa manera de como todo vale dinero, pues hasta sociabilizar, vale dinero, o sea, hasta hacer planes con tus amigos vale dinero” (Perfil 1)

“Los hábitos de consumo ya de general están mal de... la sociedad consumista. A parte de estar todo absolutamente montado para que gastes, de... es trampa, aparte de eso. Creo que nos ayuda muchísimo a evitarnos los problemas más internos, es muy cómodo querer suplantar a base de te compras algo nuevo que te entretiene un día.”(Perfil 9)

Esta última idea que ens proporciona este entrevistade, és una qüestió que hem vist experienciada en les entrevistes a dues xiques, una de classe mitjana i altra de classe baixa. Alleugerar l'estrès i l'ansietat a través del consum d'objectes o altres productes en el cas d'estes xiques pot estar molt unit al fet que, per el que hem vist, les persones entrevistades que més sofreixen d'ansietat són dones. Com ja assenyalàvem al marc teòric, les respostes simptomàtiques com l'ansietat o l'anorèxia poden ser fruit de la contradicció entre els valors que s'imposen actualment als processos de socialització neoliberals de competitivitat i individualitat, que resulten contradictoris per a les dones, educades en la emocionalitat, la no competitivitat i la cura. A més de la feminització de la pobresa i la pressió social de l'estàndard de bellesa que es transmet de forma més agressiva en dones des de que són xiquetes.

Sobre la qüestió de la drogodependència, hem trobat una tendència que pot ser clau. Les persones més ubicades a l'esquerra (ens referim a ubicar-se a l'un) mencionen els possibles problemes a nivell social que afecta al fet que una persona siga drogodependent.

“Sigo pensando que hay mucho mucho, tabú depende del círculo en el que te muevas, pero pues al final es, al final es algo que hay que superar como estigma y como tal porque si no si no superamos ese escalón de señalar al drogodependiente creo que no vamos a poder ayudar en nada, habría que meterse más el fondo en el problema porque donde más consumo de drogas hay es en barrios socialmente estigmatizados con... donde se pasa una mayor penuria económica, ¿sabes? Creo que la raíz del problema no es la gente drogodependiente, sino cómo han acabado así.” (Perfil 3)

“Que són víctimes... en plan no penso mai res mal, en plan no lis atribuis molta culpa al seu problema, (...) es una enfermetat al final es que no tens el control, és que una addicció per definició es que no tens control de esta... de l'ús d'esta substancia, i si estàs addicte a una substància, és per un problema que realment com de culpa teua és? (...) i es una puta merda perquè no tenim ferramentes com a societat per a tractar este problema, i si eres drogodependent te jodes, (...) si no tens una pasta monumental per a anar-te'n a un puesto que te vaja genial a tu per al tipo de persona i per al tipo d'addicte que eres, si ixes de l'addicció va a ser miraculós, (...) i es un problema de la nostra societat el que arriben a haver tantes persones en esta situació.” (Perfil 6)

Encara que trobem esta tendència, hi ha que dir que entre l'esquerra més cèntrica i la dreta, hi ha diversitat d'opinions, en aquest context en complicat poder afirmar que la variable explique les possibles opinions. Una persona que s'autoubica en un tres expressa el següent:

“No, no les tengo ningún tipo de estigma al respecto. Le tengo estigma al drogodependiente que encima es gilipollas, pero eso es un tema aparte. Me parece muy bien tener conciencia de enfermedad, pero cuando la conciencia de enfermedad se convierte en excusa para malversar en la acción cotidiana, me parece que lo que eres es un gilipollas.(...) Consumo irresponsable, tipo el problema no son las drogas (...) Ahora, ¿qué es lo que pasa cuando consumes sin tener conocimiento de causa? Que la adicción te coge. Porque no lo sabías o peor, lo sabías y pretendías que a ti no te iba a pasar, porque eso le pasa a todo el mundo menos a mí y el consumo irresponsable genera adicciones.” (Perfil 9)

Este discurs ens expressa la idea de que l'addicció és conseqüència d'un consum irresponsable i que no és una excusa per a les males conductes quotidianes. La falta de pensament més enllà de l'acció individual podria ser una sort de reproducció del discurs neoliberal que també la podem vore en algunes opinions de persones de dretes.

“Que necesitarían...terapia. Yo creo que algo bueno de este siglo o de la actualidad es que se está... se ve con buenos ojos ir a un psicólogo, entonces yo recomendaría eso. Hay gente que lo hace por vicio poca gente yo creo que la gran parte es porque tiene problemas y cuando tienes problemas puedes evadirte y huir, que es puedes utilizar las drogas, o puedes afrontarlas, y es que tienes dos caminos o hacerlo directamente tú teniendo una buena gestión de tus... de tus emociones o la otra parte es con ayuda. Entonces mi opinión es esa, es una pena que justamente con las facilidades que hay actualmente tengamos que llegar a lo que llegamos.” (Perfil 7)

Com hem vist a través de la bibliografia, la qüestió de l'autogestió de les emocions és clau de la ideologia neoliberal. El que ens trobem ací és l'opinió de que la solució passa per gestionar les emocions, ja siga individualment o buscant ajuda terapèutica. No obstant, cal recordar que a Espanya, el servei psicològic públic encara està desplegant les seues millores, arrel de l'augment de demanda de salut mental postpandèmia. Al 2021 a Espanya, només hi havia sis psicòlegs per 100.000 habitants dins del Sistema Nacional de Salut (El País, 2021). En este context, tant l'autogestió emocional com l'ajuda d'especialistes de la salut per al tractament d'addiccions semblen solucions un tant allunyades de la realitat social de les persones drogodependents, sobretot si la situació econòmica d'estes no és favorable, ni tampoc compten amb un recolzament

familiar o social per decidir-se a buscar ajuda. Del mateix jove entrevistat trobem un discurs que podria arribar a ser contradictori amb l'anterior opinió.

“(...) Yo creo que es una forma de justificarlo. Porque yo conozco gente que pues no tiene las condiciones de vida idóneas para poder desarrollarse y aún así se desarrolla pero sí que es más frecuente que en gente que no tiene esa facilidades caiga hacia ahí. Más que consumir yo creo que es más también venderlas, pero bueno, quién vende también consume entonces va también de la mano, pero yo me centraría mucho más en la presión social y las cosas que hay en actualmente en Europa de los países más desarrollados que llevan a que mucha gente se tenga que ir hacia esa forma de evadir.”
(Perfil 7)

Este és un exemple de la complexitat dels discursos que ens hem trobat, en estes frases trobem tints neoliberals però també la consciència social de les pressions pròpies del sistema neoliberal. El següent discurs és el d'una xica que s'autobica en un 9 a la dreta:

“Sinceramente considero que son pobres diablos, ¿no? (...) que no se encuentran en una situación buena ni familiar ni emocional ni... ni social en su inmensa mayoría, y que se refugian en eso y que bueno primordialmente para poder acceder a esos mundos, pues necesita dinero para poder financiarlos entonces no solo el estereotipo de gente que a lo mejor podemos pensar gente pobre gente tal sino que realmente hay mucha gente con muchísimo poder adquisitivo que es cocainómano o que consume otro tipo de sustancias, entonces, pues considero que son gente con mucho dolor y que se refugia ahí.” (Perfil 8)

En este discurs trobem la consideració de les situacions socials com causes d'una possible addicció, i també la transversalitat de les addiccions en quant a la classe social. Trobar tendències en estos casos resulta realment complicat per la complexitat dels discursos que mencionàvem anteriorment.

Per últim, s'ha descobert una inclinació rellevant per part de les dues persones que es situen més a la dreta i que a més es consideren de classe mitja. Es tracta d'un discurs que s'ha repetit argumentalment en relació amb la salut i l'apogeu d'un missatge d'acceptació dels cossos i de qüestionament de la pressió dels estereotips de bellesa. Es refereixen al moviment *body positive*, amb arrels en l'activisme feminista dels anys 60 i 70, promou l'acceptació de la diversitat corporal i la prevenció de trastorns alimentaris. Figures com Susie Orbach i Connie Sobczak van ser clau en el seu desenvolupament. En els anys 2000, les xarxes socials van amplificar aquest missatge, permetent que bloguers i activistes crearen comunitats de suport. La visibilitat de models diversos en

els mitjans i la participació de celebritats van ajudar a expandir el moviment, que avui és una part essencial de l'activisme social i cultural sobre la imatge corporal i l'acceptació personal. (Sánchez, 2021) A continuació, s'exposen els discursos dels entrevistats, que responien a la demanda d'opinió sobre la cultura *fitness*:

“A mí la gente que tenga una afición, que tenga un deporte, que tenga salud, pues la salud siempre bien, ahora dentro todo, de una medida, si estás tomando todo el rato claras de huevo con proteína, (...) pues considero que te estás metiendo en un bucle de obsesión con tu cuerpo de no ir más allá, de no coger un libro, de no formarte, (...) pero también considero que hoy en día en la actualidad como que se ha generalizado mucho, se ha dado mucho altavoz al... ¿no?... a la gordofobia, al estereotipo que hay contra las personas de talla más grande, pero que ahí tampoco se está... Vale, está muy bien, quíete acéptate, pero no... tampoco se potencia mucho ahí el factor salud, y sin embargo con la gente que hace tanto deporte que está como más centrada en su vida fitness como que se va contra ellos y se les critica y se le bombardea: ‘¿por qué haces tanto deporte...por qué tal, por qué cual? (...) Pues tienes que hacer deporte, quererte también, pero no obsesionarte, igual que con la comida, y en ese sentido la gente que tenga tallas más grandes, pues lo mismo quererte por supuesto. No, no eres una lacra en ningún aspecto, pero también cuidarte a nivel físico.” (Perfil 8)

“Que yo sí que creo que también estamos educando a la gente a conformarnos tal y como somos. Quiero decir, imagínate yo ahora mi peso ideal son 75 kilos y peso 100. ‘Oye, que no pasa nada, que está muy bien tu cuerpo.’ Perdona, no estoy diciendo si estás bien a nivel de sociedad, estoy diciendo: ¿Estás sano? Porque no es sano. Vale, porque ahora sé que hay una un apogeo, una corriente de ‘Oye, vamos a aceptar... todos los tipos de cuerpo.’ Sí, sí, está muy bien aceptar. Está muy bien, pero no hay que negar que no sano. Vale, eh... si pesas 30 kilos más de lo normal, pues tendrías que intentar... que puede ser que tengas muchos problemas de ansiedad, porque al final... pero no es justificable, entonces hay que intercalar entre un psicólogo o una persona que te ayude y también cuidar la nutrición porque hay gente que no tiene depresión y directamente es porque no quiere cuidarse, pero yo sí que creo que es conveniente que la gente se cuide, porque luego viene problemas de corazón, tiene problemas de movilidad, discapacidades, etcétera” (Perfil 7)

Aquest és un discurs que dona per fet que totes les persones tenen els recursos per tractar possibles problemes de salut en relació amb el pes, però sobretot presenta les creences de que estar gros o tindre sobrepes és una elecció, i tindre bona salut una responsabilitat individual. Segons les últimes dades de l'INE, el 6'4% de la població d'Espanya no disposa de recursos suficients per a una alimentació adequada i la taxa de pobresa alimentària ha augmentat a un 20% en les famílies de menor renda. La escassetat de recursos econòmics condueix a estratègies de compra que prioritzen

aliments refinats i ultra processats que, en combinació amb la falta d'activitat física resulta en malnutrició: obesitat i deficiència de vitamines A, C i D, així com de minerals com el calci, el ferro o el zinc. (Cezón, 2024) En un context històric en el que hi ha un augment de treballs sedentaris i ritmes frenètics de treball impulsats per les noves condicions laborals d'un sistema neoliberal, amb horaris que no permeten en moltes ocasions realitzar receptes amb aliments frescs, les persones opten per demanar menjar a domicili o comprar menjars precuinats. A més, es podria dir que l'augment d'anuncis d'empreses que han anat sorgint en els últims anys de d'entrega a domicili com Just It, Glovo o Uber Eats també influeixen en els nostres hàbits de consum, i podria ser possible que impregnen més en persones amb pocs estudis i un capital cultural més baix.

Com hem vist, este tipus de discurs podria considerar-se influït per una ideologia neoliberal, en aquesta qüestió esta tendència és bastant clara, sobretot si ens fixem en altres afirmacions que han dut a terme en referència amb la seua relació amb el cos.

“Ha habido épocas en las que he estado más elevada de peso porque a lo mejor he tenido más agobio estudiando, más... me puede todo más. Me voy a comer cualquier cosa porque no puedo más estudiando (...) Eso me pasó el año pasado y entonces esta semana santa decidí acudir a una nutricionista, me puse en sus manos y dije: ‘Mira, tal, yo quiero perder tanto peso’. Me dijo ‘Ya, tienes que perder tanto para estar en tu peso normal’. Entonces, pues sí, hice eso perdí 5 kg y entonces ahora considero que estoy en mi peso normal.”(Perfil 8)

Esta entrevistada va poder acudir a una nutricionista, acció per a la qual és necessari dur a terme una despesa econòmica que no totes les persones poden assumir.

“Si no te gusta busca otro deporte, no sé, el pádel, salir con la bicicleta, ir la montaña a hacer senderismo, hay mil deportes. El gimnasio al final es para cosas muy específicas. (...) Sinceramente yo no voy a hacer cardio en el gimnasio para eso me voy a correr por la playa, es mucho... tienes vistas, o te vas a correr a Náquera, o no sé.” (Perfil 9)

També aquest jove, que té recursos econòmics per apuntar-se a un gimnàs, i també disposa de temps, sembla donar per fet que totes les persones estan en la mateixa situació que ell.

8. CONCLUSIONS

Este treball tenia com a intenció conèixer la influència de la ideologia neoliberal en el discurs de la joventut a través d'una simptomatologia clau que es reflexa en el guió dissenyat per a les entrevistes. Per a assolir este objectiu, desenvoluparem un anàlisi sintetitzat de les pràctiques i patologies més rellevants, que definim com símptomes del neoliberalisme, es va dissenyar un qüestionari per a interpel·lar i fomentar les opinions, discursos i experiències de 9 joves amb diferents perfils, i així relacionar la descripció de la simptomatologia i el discurs neoliberal amb les entrevistes, i per últim, es va produir una bibliografia actualitzada i bastant ampla sobre la qüestió del subjecte en el neoliberalisme, i algunes problemàtiques socials enteses com simptomatologia neoliberal.

Després d'efectuar la metodologia, s'hem trobat amb algunes qüestions que dissenteixen de les nostres hipòtesis. Encara que la hipòtesi inicial, que suggeria que trobaríem en els discursos part d'esta ideologia neoliberal, podríem dir que s'ha vist confirmada, el que ens hem trobat és que en els discursos dels joves hi ha un pensament transgressor d'este i una consciència social que a menut, no es pot explicar amb ninguna de les variables que presentàvem com possibles condicionants. Hem trobat algunes tendències en contades dimensions, però no semblen suficients per confirmar que les variables són explicatives.

En aquest sentit, podria ser interessant realitzar una investigació que involucrara molta més mostra, i observar si estes tendències es repeteixen, i les variables de ideologia subjectiva, classe social i gènere condicionen l'enfoc neoliberal dels discursos. També cal mencionar, que les variables que hem emprat responen a una comprensió subjectiva dels joves, l'autoubicació ideològica, i també la classe social subjectiva, podrien haver produït biaixos en la nostra investigació. Algunes de les perspectives de futures investigacions podrien ser emprant les variables de classe social a través de qüestions com els ingressos anuals familiars dels joves, i d'autoubicació ideològica a partir de la informació del vot en les anteriors eleccions. Altre tipus de perspectiva d'investigació podria incloure més variables com el tipus d'educació rebuda (pública, privada o concertada), ja que pot influir molt l'educació i socialització en les experiències i per tant en els discursos que es produeixen. La nostra investigació s'ha dut a terme amb una mostra que exclou aquells joves que no tenen o estan cursant estudis superiors, per això seria de gran interès realitzar-la amb persones de diferents nivells d'estudis, i vore

també com influeixen. Les persones amb menys nivell educatiu, potser són més vulnerables a l'hora de ser influïts per el discurs de la publicitat, els mitjans de comunicació, les xarxes socials... que es troben en línia amb la ideologia neoliberal.

Un enfoc més quantitatiu, a través de la producció d'enquestes a joves de diferents edats, podria ser realment interessant com a ampliació d'esta versió qualitativa, reconèixer les diferents vies d'actuacions i els seus discursos en funció de les diverses generacions i cohorts que existeixen dins dels joves, des d'adolescents fins joves pràcticament adults, podria ajudar a identificar elements involucrats en les problemàtiques que els esdevenen. També el desplegament del que hem anomenat com simptomatologia del neoliberalisme seria interessant, aprofundir en les qüestions de les xarxes socials, a través per exemple de conèixer el temps que passen en elles i que és concretament el que consumeixen, o preguntar a joves que tenen retocs facials o que practiquen culturisme, per observar les seues opinions.

En quant les hipòtesis més específiques, és complex determinar si es confirmen o no, ja que és dependent de la qüestió concreta en la qual enfoquem la nostra vista. En quant al consumisme hem trobat precisament el que esperàvem: la majoria dels i les joves expressen que els recursos econòmics són necessaris per al seu oci, també hem trobat en alguns casos la canalització de l'ansietat a través del consum, i l'element identitari d'este, que específicament hem vist molt reflectit en la roba.

En quant a la dimensió d'anorèxia i bulímia, contràriament a la nostra hipòtesi específica, la majoria sí relacionava factors socials en el desenvolupament d'estes psicopatologies. No obstant, confirmem l'associació d'estes simptomatologies amb les comparacions sorgides de les xarxes. Els problemes en la relació de la joventut amb el seu físic també podem confirmar que resulten en major incidència en les xiques o persona no binària. No obstant això, hem vist un increment d'estos problemes en els xics que no esperàvem.

Sobre el consum de substàncies s'esperava trobar una normalització en l'ús de les drogues legals, i begudes cafeïnes així com del seu consum, i en este aspecte sí que es podria dir que es confirma la hipòtesi específica. No obstant, contràriament a l'esperat, la majoria reconeixia la relació entre la socialització i l'alcohol, i entre l'imperatiu de productivitat i les begudes cafeïnades. Hem trobat una tendència interessant en relació

amb la variable d'autoubicació ideològica i l'opinió sobre la drogodependència, i ningun consum ni de psicofàrmacs, ni de drogues il·legals.

Sobre l'ansietat i depressió, hem pogut relacionar la bibliografia estudiada amb les experiències de les joves, i a més, de forma contrària a la hipòtesi, la majoria contextualitzava l'ansietat en una societat amb valors neoliberals, sense identificar-los com a tal, i al mateix temps, en estos discursos trobàvem tints de conceptes com gestió emocional que ens feien recordar al llenguatge psicològic d'empresari neoliberal i a l'autoajuda. Observàrem un fet molt interessant, i és que la gran majoria de les xiques i la persona no binària tenien ansietat, també la meitat dels xics.

En quant a els xarxes, este pensament ambivalent s'ha trobat de forma menor a l'esperat. La majoria de les persones entrevistades donaven més èmfasi als efectes nocius d'estes, però no tots els entrevistats. Les xarxes han sigut relacionades per la joventut amb patologies com l'anorèxia i l'ansietat.

Per últim, la qüestió del culturisme i la cultura fitness s'ha rebut amb moltes opinions negatives, sobretot en qüestió de salut individual, i en alguns casos s'han trobat discutides les problemàtiques i conseqüències socials que pot tragar el culturisme. No obstant, els discursos sobre les operacions estètiques intentaven posicionar-se en termes mitjos entre l'obsessió i el retoc senzill que es fa per voluntat pròpia. En alguns casos, els discursos eren transgressors del neoliberalisme i connectaven amb la bibliografia, però la majoria presentava la importància de la lliure elecció i la llibertat individual.

Finalment, el que hem trobat, en línia amb Jofré (2021) és una posició crítica cap a una societat neoliberal que els produeix conscientment malestar, no obstant hem vist ocasionalment elements de responsabilització individual d'estos malestars, en semblança amb els estudis de Garcia Bastán (2018), i que responen a una ideologia neoliberal molt aprofundida en l'educació i la socialització, que hauríem de preguntar-se si no és transgeneracional.

9. BIBLIOGRAFIA

- Acosta, J. E. G., & Useche, A. Q. (2016). Subjetividad, salud mental y neoliberalismo en las políticas públicas de salud en Colombia. *Athenea Digital. Revista de Pensamiento e Investigación Social*, 16 (2), 139-168.
- Alemán, J. (2016). *Diferencia entre sujeto y subjetividad*.
- Alemán, J. (2016). Horizontes neoliberales en la subjetividad. Grama
- Alonso, L. E. (1986). La producción social de la necesidad. *Economistas*, 2, (19), 26-31.
- Althusser, L. (1988). *Ideología y aparatos ideológicos del Estado. Freud y Lacan*. Buenos Aires: Nueva Visión
- Anderson, P., Sader, E., & Gentili, P. (Ed.). (1999). *La trama del neoliberalismo: Mercado, crisis y exclusión social*. Eudeba, Universidad de Buenos Aires.
- Angini, A. (2021). Emily Ratajkowski and the problem with Girlboss feminism. Medium.
- Recuperat de <https://alexangini.medium.com/emily-ratajkowski-and-the-problem-with-girlboss-feminism-2b4b2d3af8a7>.
- Anyon, J. (1990). *Intersecções de gênero e classe: acomodação e resistência de mulheres e meninas às ideologias de papéis sociais*. Cadernos de Pesquisa, (73), 13-25.
- Arendt, Hanna (2003). *La condición Humana*. Madrid: Paidós. 1958
- Arribas Macho, J. M., & Humanes, M. L. (1996). La construcción del discurso ideológico del consumo: El caso español. *Estudios sobre consumo*, 39, 47-54.
- Barroso, A. de F. (2012). Sobre la Concepción de Sujeto en Freud y Lacán. *Alternativas en Psicología*, 16(27), 115-123.
- Bauman, Z. (2003). *Modernidad líquida*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica de Argentina.
- Bauman, Z. (2010). *Capitalismo parasitário: E outros temas contemporâneos*. Zahar.
- Beck, U. (1998). *La sociedad del riesgo: Hacia una nueva modernidad*. Grupo Planeta

- Beck, U. (2000). *Retorno a la teoría de la sociedad del riesgo*. Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles. <http://bage.age-geografia.es/ojs/index.php/bage/article/download/383/354>
- Bellver, V., & Wenz, L. (2023). Byung-Chul Han: La sociedad transparente digital o el infierno de lo igual. SCIO: Revista de Filosofía, 151-184. https://doi.org/10.46583/scio_2022.23.1102
- Berkeley, Los Angeles y California: University of California Press.
- Illouz, E. (2007). *Cold intimacies: The making of emotional capitalism*. Cambridge:
- Bleichmar, S. (1999). Entre la producción de subjetividad y la constitución del psiquismo.
- Bleichmar, S. (2007). Sobre la subjectivitat [Conferència presentada a la Facultat de Psicologia de Rosario (U.N.R.) per invitació de la Càtedra EPIS I, el 30 de juliol de 2003].
- Bordo, S. (1997). *O corpo e a reprodução da feminilidade: uma apropriação feminista de Foucault*. En A. M. Jaggar y S. R. Bordo (Orgs.), *Gênero, corpo, conhecimento* (p. 19-41). Rio de Janeiro: Record/Rosa dos Tempos.
- Borges, M. T. T., & Barbosa, R. H. S. (2009). As marcas de gênero no fumar feminino: Uma aproximação sociológica do tabagismo em mulheres. *Ciência & Saúde Coletiva*, 14, 1129-1139. <https://doi.org/10.1590/S1413-81232009000400019>
- Brito, J. C. de. (2000). Enfoque de gênero e relação saúde/trabalho no contexto de reestruturação produtiva e precarização do trabalho. *Cadernos de Saúde Pública*, 16, 195-204. <https://doi.org/10.1590/S0102-311X2000000100020>
- Cabanas Díaz, E. (2013). *La felicidad como imperativo moral: Origen y difusión del individualismo "positivo" en el capitalismo neoliberal y sus efectos en la construcción de la subjetividad* (Tesis doctoral, Departamento de Psicología Básica, Facultad de Psicología, Universidad de Madrid).
- Café Kyoto (Director). (2022, octubre 12). *PSICOPOLÍTICA y el control mental del NEOLIBERALISMO* | Byung-Chul Han. <https://www.youtube.com/watch?v=nAnzPzGIW-A>

- Carballo Rodríguez, F. M. (2017). La cara oscura del capital erótico. Capitalización del cuerpo y trastornos alimentarios. José Luis Moreno Pestaña. Madrid: Akal, 2016. *Revista Española de Sociología*, 26(2), 267-270. <https://doi.org/10.22325/fes/res.2017.20>
- Castrillo Mirat, D. (1999). Del sujeto cartesiano al sujeto del psicoanálisis en Jacques Lacan. *Cuadernos de filología francesa*, 11, 51-64.
- Cezón, E. (2024, març 4). Obesidad y rentas bajas en España: «Hoy en día comer sano se ha vuelto un lujo». RTVE.es. <https://www.rtve.es/noticias/20240304/obesidad-rentas-bajas-espana-imposible-comer-sano/15992643.shtml>
- Chaves, E., & Neves Lima Filho, E. (2022). Biopolítica, Neoliberalismo e guerra às drogas. *Revista de Filosofia Aurora*, 34(61). <https://doi.org/10.7213/1980-5934.34.061.DS06>
- Cooper, O. L. Á. (2018). Jóvenes, trabajo y emancipación: Llaga neoliberal de nuestro tiempo. *Caleidoscopio - Revista Semestral de Ciencias Sociales y Humanidades*, 39, Article 39. <https://doi.org/10.33064/39crscsh1488>
- Corbalán, Daniel & Rodríguez Alzueta, Esteban (2016). Rescatate: Puntos de partida provisionarios para explorar las prácticas de sí. En Esteban Rodríguez Alzueta (Comp.), *Hacer bardo. Provocaciones, resistencias y derivas de jóvenes urbanos* (pp. 281-292). Malicia.
- D. Rushkoff (2002). *Coerción: Por qué hacemos caso a lo que nos dicen*. Barcelona: La liebre de marzo.
- David, H. M. S. L., & Caufield, C. (2005). Mudando o foco: um estudo exploratório sobre uso de drogas e violência no trabalho entre mulheres das classes populares da Cidade do Rio de Janeiro, Brasil. *Revista Latino-Americana de Enfermagem*, 13
- De Haro, F.A. (2006). Administrar el yo: literatura de autoayuda y gestión del comportamiento y los afectos. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 113 (6), 49-75.
- Descartes, R. (1981). Discurso del método. En *Discurso del método; Meditaciones metafísicas; Reglas para la dirección del espíritu, Principios de la filosofía* (8a ed., pp. 1-40). México: Porrúa (Sepan Cuántos, 177).
- Dove. (2021). Cómo mejorar la autoestima en la era de las redes sociales. <https://www.dove.com/es/stories/campaigns/confidence.html>

- El País. (2021, noviembre 14). Los expertos reclaman más recursos humanos y educación emocional para combatir la epidemia de mala salud mental. El País.
<https://elpais.com/sociedad/2021-11-14/los-expertos-reclaman-mas-recursos-humanos-y-educacion-emocional-para-combatir-la-epidemia-de-mala-salud-mental.html>
- Espinal-Correa, C. E., Estrada-Mesa, D. A., Espinal-Correa, C. E., & Estrada-Mesa, D. A. (2020). El fitness: Estilo de vida saludable o biopolítica sobre el cuerpo desde la racionalidad neoliberal. *Iatreia*, 33(2), 184-190. <https://doi.org/10.17533/udea.iatreia.48>
- Farge Collazos, C. (2007). El estado de bienestar. *Enfoques (La Plata)*, 1-2, Article 1-2.
- Foucault, M. (1975). *Surveiller et punir: Naissance de la prison*. Gallimard.
- Foucault, M. (1976). *La volonté de savoir* (Vol. 1 de Histoire de la sexualité). Gallimard.
- Foucault, M. (1994). Le sujet et le pouvoir. En *Dits et écrits IV 1980-1988* (núm. 306, pp. 222-243). París: Gallimard
- Foucault, M. (1994). Le sujet et le pouvoir. En *Dits et écrits IV 1980-1988* (núm. 306, pp. 222-243). París: Gallimard.
- Foucault, M. (2004). *La Naissance de la biopolitique. Cours au Collège de France*.
- Foucault, M., Morey, M., Allendesalazar, M., & Foucault, M. (1995). *Tecnologías del yo y otros textos afines* (2. ed). Ed. Ibérica.
- Freire-Costa, J. (2003, 1 d'abril). *A fúria de um mundo agonizante*. Folha de S. Paulo.
<http://www1.folha.uol.com.br/folha/mundo/ult94u54275.shtml>
- Fundación Atenea. (2011). Regularización de las drogas: el falso debate de la legalización. *Athenai*, N° 55, Tercer trimestre, 3-9.
- Gallano, Carmen. (2019) *Krisis hoy: Cuerpos y subjetividades, ecos del psicoanálisis*. Ediciones S&P., ediciones del Centro de Investigación Psicoanálisis & Sociedad.
- Gallo Acosta, J. E., & Quiñones Useche, A. (2016). Subjetividad, salud mental y neoliberalismo en las políticas públicas de salud en Colombia. *Athena digital. Revista e pensamiento investigación social*, 16(2), 139–168. <https://doi.org/10.5565/rev/athenea.1616>
- Galloso-Avila, D., Pérez-Lizarraga, K. J., Rojas-Hernández, M. F., Juárez-Nilo, S. G., Martínez-Díaz, A., Rico-Sánchez, R., & Torres, R. M. G. (2022). Estrés, ansiedad y

- consumo de drogas legales en trabajadores de la industria. *Horizonte de Enfermería*, 33(3), Article 3. https://doi.org/10.7764/Horiz_Enferm.33.3.222-234
- García Bastán, Guido (2018). “Joder y rescatarse”: relaciones juveniles, estrategias escolares y narrativas de merecimiento en la escuela secundaria obligatoria. *Última Década*, 26(49), 3-21. <https://doi.org/10.4067/s0718-22362018000200003>
- García Bastán, Guido; Caparelli, María Florencia & Paulín, Horacio Luis (2020). Jóvenes de sectores populares y control narrativo: agenciamientos del yo en los relatos de vicisitudes biográficas. *Aposta. Revista de Ciencias Sociales*, 87, 26-43, <http://apostadigital.com/revistav3/hemeroteca/garciabastan.pdf>
- Ghisiglieri, Francisco (2020a). Gobierno neoliberal de la pobreza en Córdoba: hacer la vida en una red de fragmentos. *Crítica y Resistencias. Revista de conflictos sociales latinoamericanos*, 10, 3-21. <https://www.criticayresistencias.com.ar/revista/article/view/132/118>
- Ghisiglieri, Francisco (2020b). Subjetivaciones juveniles en condiciones de pobreza. Devenir rata / devenir cheto. En Griselda Cardozo, Gabriel Donzino & Silvia Morici (Eds.), *Adolescencias vulneradas. Experiencias subjetivantes con jóvenes en los márgenes* (pp. 32-52). Noveduc
- Gil Fernández, R. (2018). Hacia una construcción del sujeto en Michel Foucault. *Wimb Lu*, 13(1), 9-26. <https://doi.org/10.15517/wl.v13i1.32740>
- Girón, A., Vargas, V., & Consejo Latinoamericano de Ciencias Sociales (Ed.). (2009). *Género y globalización* (1. ed). CLACSO.
- Gordon, Collin (1991). Governmental rationality: an introduction, en Graham Burchell, Collin Gordon & Peter Miller (Eds.), *The Foucault Effect: studies in governmentality* (pp. 1-52). The University of Chicago Press
- Güendel, H. (2011). *Dialéctica de la identidad en el capitalismo neoliberal colapsado*.
- H. Maslow, A. (1991). *Motivación y personalidad* (Díaz de Santos, S.A).
- Han, B. (2014). *Psicopolítica* (1.a ed.). Herder.
- Han, B. (2016). *Topología de la violencia*. Barcelona: Herder.
- Han, B. (2017). *La expulsión de lo distinto*. Barcelona: Herder.
- Han, B.-C. (2012). *La sociedad del cansancio*. Herder.
- Han, B.-C. (2018). *La agonía del eros*. Herder.

- Han, B.-C. (2021). *Psicopolítica: Neoliberalismo y nuevas técnicas de poder* (2.a edición). Herder.
- Harvey, D., & Mateos, A. V. (2007). *Breve historia del neoliberalismo*. Ediciones AKAL.
- Illouz, (2008). *Saving the modern soul. Therapy, emotions, and the culture of self-help*.
- Induni Alfaro, G. (2008). Descartes y la Constitución del sujeto Moderno: Aportes de M. Foucault para el análisis de las tensiones entre el sujeto ético y epistemológico. *Revista Ensayos Pedagógicos*, 4, 49-56. <https://doi.org/10.15359/rep.4-1.3>
- Jiménez, L. & Brik, E. (2020) Incremento del Consumo de Psicofármacos en España debido al COVID-19. itadsistemica.com. <https://itadsistemica.com/adicciones/incremento-consumo-psicofarmacos-en-espana-debido-al-covid19/>
- Jofré, Daniel (2021). Psicoanálisis y pluralismo de lo juvenil: historización, identidades y conflicto sociales. *Revista de Filosofía Aurora*, 33(58),64-83. <https://doi.org/10.7213/1980-5934.33.058.DS04>
- Karpel, P. (Anfitriona). (2021, abril 2). Consumos (Episodi 4) [Episodio de audio]. A Sobre Psicoanálisis. <https://open.spotify.com/episode/1hIhZH3ddohJAY5paTwEoG?si=e017623da18f4cc1>
- Karpel, P. (Anfitriona). (2021, agosto 13). La satisfacción en el sufrimiento (Episodi 13) [Episodi d' àudio]. A Sobre Psicoanálisis. <https://open.spotify.com/episode/306SjTjarjfpdo4GvFOyAo?si=0da60eed7c30443e>
- Karpel, P. (Anfitriona). (2021, març 5) Anorexia y bulimia (Episodi 2) [Episodi d' àudio]. A Sobre Psicoanálisis. <https://open.spotify.com/episode/1wPKbH4OaujeimNyttwOa8?si=394c004f24e04a91>
- Karpel, P. (Anfitriona). (2022, abril 1) ¿Qué es la depresión? (Episodi 24) [Episodi d' àudio]. A Sobre Psicoanálisis. <https://open.spotify.com/episode/1vQp0MU3pL9NnhHQ83xcYU?si=BS0mFlchQQKT2wRQCkcMwg>
- Kehl, M. R. (2019). *El tiempo y el perro: La actualidad de las depresiones* (1a ed). El Cuenco de Plata.
- Levi, G., & Schmitt, J. C. (1996). *Historia de los jóvenes*. Taurus. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/libro?codigo=11888>

- Mediavilla, D. (2023, octubre 11). Las cirugías estéticas aumentaron un 215% en ocho años sin que se evalúe la salud mental de los pacientes. El País. <https://elpais.com/salud-y-bienestar/2023-10-11/las-cirugias-esteticas-aumentaron-un-215-en-ocho-anos-sin-que-se-evalua-la-salud-mental-de-los-pacientes.html>
- Mercado V., M. (2016). La sociedad del cansancio. *Revista Ciencia y Cultura*, 20(37), 252-263.
- Miguelote, V. R. da S., & Camargo, K. R. de. (2010). Knowledge industry: A powerful mechanism. *Revista De Saude Publica*, 44(1), 190-196. <https://doi.org/10.1590/s0034-89102010000100021>
- Moreno Pestaña, J. L. (2016). La cara oscura del capital erótico. Capitalización del cuerpo y trastornos alimentarios. Madrid: Akal.
- Moreno, J. H. (2015). La modernidad líquida (resum). *Política y cultura*, 45, 279-282.
- Nahman, H. (2020, setembre 20). #24: The Emily Ratajkowski effect [Substack newsletter]. Maybe Baby. <https://haleynahman.substack.com/p/24-the-cult-of-emily-ratajkowski>
- Nahman, H. (2020, setembre 20). #24: The Emily Ratajkowski effect [Substack newsletter]. Maybe Baby. <https://haleynahman.substack.com/p/24-the-cult-of-emily-ratajkowski>
- Nateras, Alfredo (2016). Juventudes sitiadas y Resistencias afectivas. Tomo I. Violencias y aniquilamiento. Gedisa/UAM-Iztapalapa.
- Ngini, A. (2021, gener 19). Emily Ratajkowski and the problem with 'girlboss' feminism. Medium. <https://alexangini.medium.com/emily-ratajkowski-and-the-problem-with-girlboss-feminism-2b4b2d3af8a7>
- Observatorio Español de las Drogas y las Adicciones. (2023). Alcohol, tabaco y drogas ilegales en España. Madrid: Ministerio de Sanidad. Delegación del Gobierno para el Plan Nacional sobre Drogas.
- Oksala, J. (2013). Neoliberalism and Biopolitical Governmentality. En S.-O. Wallenstein & J. Nilsson (Ed.), *Foucault, Biopolitics and Governmentality* (p. 53-72). Södertörns Högskola.

- Organización Panamericana de la Salud. (2020, 8 d'octubre). No hay salud sin salud mental. OPS/OMS. <https://www.paho.org/es/noticias/8-10-2020-no-hay-salud-sin-salud-mental>
- Pereyra, C. (1984). *El sujeto de la historia*. Alianza Universidad.
- Pérez, D. F. T. (2020). *PROCESOS DE ESTRUCTURACIÓN Y CAMBIO EN LA ESPAÑA CONTEMPORÁNEA. 1970-2019*. 221. Polity Press.
- Puget, Janine (2015). Subjetivación discontinua y psicoanálisis. Lugar Editorial
- Raffin, M. (2021). Lecturas foucaultianas del liberalismo y el neoliberalismo: Entre una arqueo-genealogía de las formas del gobierno contemporáneo y la historia de la gubernamentalidad. *Valenciana*, 14(27), 305-338. <https://doi.org/10.15174/rv.v13i27.584>
- Rico, M., Becerra, C., Forero, N. S. E., Rincón, D., Forero, G. M., Reyes, M., & Fuentes, L. R. (2016, gener 30). Análisis de la falta de identidad como un factor determinante en la integración de los jóvenes a las barras bravas de la ciudad de Bogotá. <https://www.semanticscholar.org/paper/An%C3%A1lisis-de-la-falta-de-identidad-como-un-factor-en-Rico-Becerra/d7fdd01f0a0716b3531626985c548c1ece3b9d8f>
- Rojas Cuautle, A. M. (2011). Constitución epistemológica del cogito cartesiano. *Andamios*, 8(16), 241-260.
- Ruitor, L. H. (2021). *Neoliberalismo, subjetividad y malestar*.
- Ruiz-Olivares, R., Lucena, V., Pino, M. J., & Herruzo, J. (2010). Análisis del consumo de drogas legales como el alcohol, el tabaco y los psicofármacos, y la percepción del riesgo en jóvenes. *Psychology, Society & Education*, 2(1), Article 1. <https://doi.org/10.25115/psye.v2i1.433>
- Saccone, Mercedes (2020). “Decidí portarme bien, rescatarme”: jóvenes y escolarización secundaria en contextos de pobreza urbana. *Última Década*, 54, 168-188. <https://doi.org/10.4067/s0718-22362020000200168>
- Sambade, I. (2020). *Masculinidades, Violencia e Igualdad. El (Auto)control de los hombres como estrategia de poder social* (Ediciones Universidad de Valladolid).
- Sanchez Salcedo, V. H. (2019) *El Body Positive: Un Representación Social del Cuerpo*. Universidad del País Vasco (UPV/EHU)

Sociedad Española de Cirugía Plástica Reparadora y Estética (2023). La realidad de la Cirugía Estética en España.

https://portalsecpres.org/images/noticias/Informe%20SECPRE_IMOP%202022%20prensa.pdf

Tavera Fenollosa, L. (1996). Por una sociología del sujeto. Alrededor de Alain Touraine. *Anuario de Espacios Urbanos, Historia, Cultura y Diseño 1996*, no. 3 (enero-diciembre de 1996), ISSN 2448-8828. <http://zaloamati.azc.uam.mx/handle/11191/7407>

Tolentino, J. (2019). *Trick mirror: Reflections on self-delusion* (First edition). Random House.

Tolentino, J. (2019, diciembre 12). The Age of Instagram Face. The New Yorker.

<https://www.newyorker.com/culture/decade-in-review/the-age-of-instagram-face>

Touraine, A., & Wieviorka, M. (1995). *Penser le sujet: Autour d'Alain Touraine, colloque de Cerisy Broché*. Fayard.

Villamizar, S. A. O. (2020). *Aportes del Pensamiento de Byung-Chul Han para la Reivindicación del Otro en la Sociedad del Rendimiento*.

Westlake Dermatology. (2023, febrer 2). Cosmetic Surgery Cost Guide - Average Price In Your City. <https://www.westlakedermatology.com/blog/cosmetic-treatments-cost-guide/>